

AIVOT JA ETIIKKA

Mikä kannustaa toimimaan eettisesti?

ETENE-julkaisuja 37
AIVOT JA ETIIKKA. MIKÄ KANNUSTAA TOIMIMAAN EETTISESTI?

ISSN-L 1458-6193
ISSN 1797-9889 (verkkojulkaisu)
ISBN 978-952-00-3278-4 (PDF)

URN:ISBN:978-952-00-3278-4
<http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-00-3278-4>

www.etene.fi/Julkaisut

Julkaisija:
Valtakunnallinen sosiaali- ja terveysalan eettinen neuvottelukunta ETENE
Sosiaali- ja terveysministeriö
Helsinki 2013

Taitto:
ETENE

SISÄLLYS

Lukijalle	4
Mikä saa ihmisen toimimaan eettisesti toivotulla tavalla? <i>Markku Lehto</i>	5
Ihmisen biologisen perustan ja ympäristön vuorovaikutus sosiaalisessa käyttäytymisessä - aivotutkimuksen näkökulma <i>Miiamaaria Kujala</i>	17
Miten arvot syntyvät, pysyvät ja muuttuvat - sosiaalipsykologian näkökulma <i>Klaus Helkama</i>	25
Vahvistuuko eettisesti kestävä toiminta yhteiskuntapoliittisella kannusta- misella vai rangaistuksen uhalla? <i>Liisa Björklund, Jaana Hallamaa</i>	31
Miten etiikan teoriapohja rohkaisee eettisyyteen? <i>Veikko Launis</i>	47
Voiko etiikkaa opettaa? <i>Pekka Louhiala</i>	52
Mikä kannustaa ihmistä toimimaan eettisten normien mukaisesti? <i>Raimo Sulkava</i>	56
Miten sosiaali- ja terveysalan fyysinen ympäristö tukee ammattietiikan toteutumista käytännössä? <i>Päivi Topo</i>	62
ETENEn julkaisut 2008-2013	66

Lukijalle

Sosiaali- ja terveysalan eettinen neuvottelukunta ETENE laati vuoden 2011 aikana julkaisun, joka sisältää neuvottelukunnan hyväksymät eettiset suositukset sekä kuvauksen etiikan merkityksestä toiminnan ohjaajana. Se johdatti pohtimaan, miten hyvin todellisuus vastaa suosituksia. Keskustelun tuloksena valmistui vuoden 2012 lopulla raportti etiikan tilasta. Siinä pyritään arvioimaan, miten hyvin suositukset toteutuvat käytännössä. Monessa suhteessa suomalainen sosiaali- ja terveydenhuolto toteuttaa ainakin kohtuullisen hyvin suositusten tavoitteita, mutta puutteitakin on. Tämän jälkeen onkin luontevaa kysyä, mikä saa ihmisen seuraamaan eettisiä tavoitteita. Siihen paneudutaan tässä julkaisussa.

Aikaisemmista poiketen tämä julkaisu sisältää eri henkilöiden omissa nimissään laatimia kirjoituksia, joiden pohjalta ei ole pyritty muodostamaan neuvottelukunnan näkemystä. Julkaisun sisältöön on kuitenkin osaltaan vaikuttanut neuvottelukunnan kesäseminaari, jossa keskusteltiin nyt käsillä olevista aihepiireistä. Erityisen mielenkiintoisen tästä tekee se, että kirjoittajat poikkeavat tieteellisen taustansa ja arkityönsä puolesta merkittävästi toisistaan. Se osoittaa, että sosiaali- ja terveydenhuollon etiikan muotoutumiseen voidaan vaikuttaa monilla eri tavoilla ja että etiikasta keskusteltaessa mielen tulisi olla avoin erilaisille tieteellisille lähestymistavoille.

ETENEn puolesta kiitän kaikkia kirjoittajia, jotka ovat muiden kiireidensä keskellä uhranneet aikaansa keskustelun virittämiseen etiikan tilaan vaikuttavista tausta- ja valtavirroista. Lisäksi kiitän ETENEn pääsihteeriä ja osastosihteeriä julkaisun toimittamisesta, taittamisesta ja ulkoasusta.

5.2.2013

Markku Lehto

Puheenjohtaja

Mikä saa ihmisen toimimaan eettisesti toivotulla tavalla?

Markku Lehto, VTT, ETENEn puheenjohtaja

Mistä tiedämme, että perinteen, viranomaisen, asiantuntijan, kirkon tai poliitikon määrittelemä ”oikea” on todella oikea. Mikä merkitys näillä säännöillä on, miten ne todellisuudessa vaikuttavat käyttäytymiseen. Mikä lopulta saa ihmisen seuraamaan eettisesti hyviä periaatteita? Näihin kysymyksiin tulisi tarjota vastaus silloin, kun laaditaan eettisiä suosituksia tai otetaan kantaa eettisiin ongelmiin.

Mihin moraaliperustuu

Kysymys oikeasta ja väärästä on aina kiinnostanut ihmisiä. Yhdellä tavalla sitä kuvaa Raamatun kertomus hyvän- ja pahantiedon puusta. Sen voidaan tulkita tarkoittavan ihmisen irtautumista muusta luomakunnasta: hän oppi ajattelemaan tekojen oikeutusta. Mutta miksi paratiisillinen elämä loppui siinä vaiheessa, kun ihminen ryhtyi pohtimaan, missä menee hyvän ja pahan raja? von Wrightin (1961, 326) vastaus on, että siitä ei ollutkaan kysymys. Paratiisista karkotus seurasi siitä, että syötyään tiedon puun hedelmän ihminen kuvitteli osaavansa tehdä ehdottoman eron hyvän ja pahan välille. Rikos ei ollut se, että ihminen halusi pohtia, mikä on hyvää ja mikä paha. Rikos oli luulla hedelmän syötyään olevansa kuin Jumala.

Maailmankuvan muutokset ovat heijastuneet myös eettiseen ajatteluun. Antiikin Kreikasta keskiajalle vallinnut luonnonoikeusteoria perustui näkemykseen ihmisessä olevaan perustavanlaatuisen oikeustajuun, joka pätee kaikissa kulttuureissa. Kosmologisen ja maantieteellisen maailmankuvan laajeneminen heijastui käsityksiin ihmisten perusluonteesta ja valtasuhteista. Thomas Hobbesin tunnettu selitysoppi oletti moraalisen syntyneen sopimuksen pohjalta, jotta vältettäisiin kaikkien sota kaikkia vastaan. Ihmiset eivät itsessään ole hyviä, hyvä seuraa siitä, että ihmiset ymmärtävät itseään suojellakseen tehdä sopimuksia.

Ihmisen itsekkyyks oli myös Adam Smithin pääteoksen, "The Wealth of Nations", keskeinen ajatus, mutta toisesta näkökulmasta. Oman edun ajaminen ei sellaisenaan ole paheksuttavaa. Päinvastoin, itsekkäät valinnat johtavat markkinoilla, kysynnän ja tarjonnan kohdatessa toisensa, yhteisen hyvän kasvuun. Perimmiltään vapaa kilpailu edellyttää kuitenkin korkeaa moraalialia täyttääkseen Smithin asettamat ehdot.

Immanuel Kantin "kategorinen imperatiivi" rakentui viime kädessä ajatukselle, että ihmisillä on tiedossaan kaikille sopiva hyvä. Sen perussanoma oli: toimi aina siten, että tavastasi toimia voidaan tehdä yleinen moraalilaki. Sanoma näyttää epäitsekkyyden evankeliumilta. On kuitenkin aiheellisesti huomautettu, että ajatusta voi soveltaa äärimmäisen kulttuuri-imperialistisesti: minun moraalini olkoon sinunkin moraalisi. Ja niin tehdään usein uskontojen ja ideologioiden välisissä kiistoissa.

Hyvinvointiyhteiskunnan moraalinen perusta rakentuu paljolti utilitaristien ajattelulle: päätösten on tuotettava mahdollisimman paljon hyvää mahdollisimman suurelle joukolle. Tämänkin on sanottu johtavan hyvinvointivaltiossa itsekkääseen saavutettujen oikeuksien tyranniaan ja vähäosaisten unohtamiseen. Yhtä ja oikeaa tietoa hyvästä ja pahasta ei ole saavutettu.

Näille ajatuksille on ominaista olettaamus ihmisen ainutkertaisuudesta. Ihminen pohdiskelee kammiossaan, mikä on oikein ja tulee sen jälkeen julistamaan sen muille totuudeksi. Evoluutiivinen selitys moraalin synnystä poikkeaa ratkaisevasti tästä lähestymistavasta. Silloin kysytään, miten moraaliali liittyy ihmislajin kehitykseen, onko se evoluution tulosta. Jos moraalialia voitaisiin selittää biologisten teorioiden avulla, se olisi, kuten Sintonen (2003, 55-80) sanoo, "maailmankuvan ja tieteen edistyksen kannalta valtaisa edistysaskel". Hän kuvailee vastauksia kysymykseen voidaanko altruismi selittää luonnonvalinnan teoriolla. Luonnonvalinta suosii kilpailua, miten epäitsekkyyks sopii siihen? Yhtenä selityksenä on ryhmäteoria, epäitsekkyyks ei ehkä suosi yksilöä, mutta se suosii ryhmän menestymistä ja näin "epäitsekäs geeni" menestyy lajien mittelöissä. On viitattu myös vastapalveluksen odottamiseen. Autetaan, jotta saataisiin apua. Epäitsekkyyks ei näin tulkittuna olekaan niin altruistista kuin näyttää.

Käsityksiämme eettisten valintojen perusteista saattaa mullistaa ymmärrys mielen ja aivojen erottamattomasta yhteydestä. Mielen biologialta monet odottavat vastauksia samanlaisiin peruskysymyksiin, joihin geenien biologia vastasi edellisellä vuosisadalla. Ihmisen tietoisuuden kuvaaminen ja selittäminen aivojen fysiologisena toimintana on vielä vajavaista ja on epävarmaa, kuinka hyvin siinä lähitulevaisuudessa onnistutaan. Kandel (2006, 379) muistuttaa kahdesta vaikeudesta. Tietoisuus muodostuu lukemattomien ärsykkeiden, tietojen ja tunteiden yhdistelmästä. Jos se onnistuttaisiin kuvaamaan aivojen toimintana, jäljelle jää tietoisuuden subjektiivisuus. Saattaa olla, että se jää avaamatta vallitsevalta tieteelliseltä paradigmat. Mutta monia lukkoja on kuitenkin avattu. Esimerkkinä kokeellisen tutkimuksen havainto, jossa todettiin, että tiedostamattoman tekijän aiheuttaman ahdistuksen käsittely on huomattavasti vaikeampaa kuin tunnetun aiheen käsittely. Havainto on mielenkiintoinen sen takia, että eettiset ongelmat ovat usein ainakin osaksi tiedostamattomien voimien aiheuttamia.

Kysymykseen, miksi ihminen ottaa huomioon toisen tarpeita, on tarjottu selitykseksi myös ihmiselle ominaisia biologisia reaktioita. Churchlandin esittelemässä versiossa ajatuksen kulku etenee pelkistetysti seuraavasti. Ihminen haluaa mielihyvää ja tärkeä mielihyvän lähde useimmille ihmisille on toisten osoittama arvostus. Biologinen selitys on hormonitoiminnassa. Yksi mielihyvää herättävä tekijä on oksitosiini-hormonin vapautuminen verenkiertoon ja näin käy silloin, kun ihminen kokee saavansa muiden hyväksymisen. Toisin sanoen muiden osoittaman kiitollisuuden synnyttämällä mielihyvällä on biologinen perusta. Tässäkin tapauksessa altruismi on puoliksi itsekästä, varsinaisena tavoitteena on oma mielihyvä ja sitä saadakseen on ainakin näyteltävä epäitsekästä.

Erilaisissa kulttuureissa toteutetut koetilanteet puhuvat sen puolesta, että ihmisille on ominaista toisen näkemysten ja odotusten huomioon ottaminen. Tunnetuimpia on ultimaatumipeli, jossa henkilö saa tietyn summan rahaa, josta hänen on annettava vapaasti päätettävä summa toiselle, tuntemattomalle pelaajalle. Jos toinen ei hyväksy jakopäätöstä, kumpikaan ei saa mitään. Yleensä sopimus syntyy lähelle fifty-fifty jakoa. Jos tarjous lähestyy jakoa 9:1, toinen hylkää sen ja kumpikin jää osattomaksi. Vähemmälle jäänyt on siis valmis luopumaan omasta pienestä osuudestaan voidakseen rangaista toista kohtuuttomuudesta.

Mielenkiintoista on sekin, että luottamuksen lisääntyessä erilaisissa vaihdantatilanteissa myös oksitosiinipitoisuus kohoaa. Luottamus ruokkii siten itseään. Vaihdanta tuntuu mukavalta luottamuksen lisääntyessä.

Nämä havainnot eivät ole vailla merkitystä pohdittaessa globaalin etiikan mahdollisuutta. Kansalliset rajat ylittävä työvoiman liikkuvuus ja nopeutuva tiedonvälitys herättävät kysymyksen globaalin etiikan tarpeesta. Crocker (2009, 391) korostaa kansainvälisten järjestöjen (esimerkkeinä EU, WTO, IMF) eettistä tehtävää, niiden on ymmärrettävä vastuunsa parantaa kaikkien ihmisten kyvykkyyttä elää täysipainoista elämää. Erilaisten kulttuurien on opittava elämään yhdessä omine erityispiirteineen.

Ehkä olennaisinta on huomata, että moraalin alkuperän tarkastelu on viimeisen parin kymmenen vuoden aikana saanut uusia piirteitä. Ymmärryksemme syvenee ja se saattaa ajanoloon tuntua myös arkisissa päätelmissämme.

Miten vapaita olemme

Kysymys kyvystämme käsitellä eettisiä kysymyksiä liittyy osittain edellä kuvailtuun moraalin alkuperää koskevaan keskusteluun. Jos moraalille löytyy vankka biologinen ja fysiologinen perusta, tahdosta riippuvaksi tulkitsemamme käyttäytyminen onkin enemmän tai vähemmän meille annettu tapa reagoida ympäristöön. Olemme konkreettisemmin sosiaalisia eläimiä kuin Aristoteles ehkä tällä maininnalla tarkoitti.

Ainakin toistaiseksi voimme ajatella, ettei käytännön moraalivalintojamme hyvän ja pahan välillä selitä biologinen lajiolemuksemme. Moraali ei ole ihmiskunnalle valmiiksi annettu, vaan kulttuurin mukana kehittyvä osa ajatusmaailmaamme. Gazzaniga (2005,103) kuvaa asiaa sanomalla, ettei vastuun vastinetta löydy aivoista. Se on moraalinen arvo, joka syntyy yhteisössä. Gazzanigalla on kuitenkin ilmeisiä vaikeuksia selittää, miksi aivojen toiminta ja moraalit ovat toisaalta etäällä toisistaan ja toisaalta käyvät käsi kädessä. Ehkä hän haluaa vapauttaa neurologit eettisen pohdinnan ylikuormasta. Moraalin ja aivojen irrottaminen toisistaan ei nimitäin poista fysiologisen selityksen mahdollisuutta silloin, kun tutkitaan ja tulkitaan yksilön käyttäytymistä. Aivomme altistavat meitä eri tavoin kielletyille poluille. Tieto aivojemme toiminnasta saattaa olla raskauttava tekijä oikeudessa tai päinvastoin puhua syyttömyyden puolesta. Funk-

tionaalinen aivokuvantaminen kehittyy ja on arveltu, että jos se edistyy kuten sen innokkaimmat puolestapuhujat odottavat, sen merkitys tuomioistuinkäytännössä voi muodostua hyvinkin keskeiseksi (Takala 2009, 135).

Tietoa taipumuksistamme, tavastamme reagoida toisiin ihmisiin ja ongelmatilanteisiin käytetään jo nyt käytännön päätöksenteossa. Opiskelijoiden ja työntekijöiden valinnassa käytetään testejä, joissa selvitetään hakijan tapaa toimia ja tehdä päätöksiä. Eettiset piirteet alkavat askarruttaa mieltämme sitä enemmän, mitä vahvemmin valinta nojaa välittömiin havaintoihin aivojemme toiminnasta. Miksi näin? Luultavasti yhtenä selityksenä on pelko ylideterminismistä ja ihmisen oman tahdon aliarvioimisesta. Niin kauan kun käytetään psykologisia testejä, tulosta voidaan intuitiivisesti tulkita asianomaisen tahdon ilmentymiksi. Mitä korostuneemmaksi nousevat fysiologiset tiedot, sitä vähemmän koetaan jäävän tilaa vapaalle tahdonmuodostukselle ja sosiaaliseen ympäristöön liittyville selitysmalleille.

Eettisiä valintoja pohtiville organisaatioille tästä nousee tulevina vuosina yhä uusia kysymyksiä vastattavaksi. Kysymykset eivät tule käsittelemään pelkästään sitä, mikä on hyväksyttävä tapa selvittää ja käyttää ihmisen eettisiä valintoja koskevia taipumuksia. Perimmiltään näiden organisaatioiden on pohdittava myös oman ajattelunsa perusteita.

Miksi toinen mielipide on toista parempi?

Kysymykseen, miten ihmisen tai yhteisön tulisi käyttäytyä, ei voi johtaa oikeaa vastausta tosiasioista. Tapana on sanoa, ettei siitä, miten asiat ovat, ei voi päätellä, miten niiden tulisi olla. Vastaus riippuu tosiasioiden ohella ja ennen kaikkea ajatusta ohjaavista arvoista. Tämä on totta, mutta aivan ensimmäiseksi on ymmärrettävä, että on monia niin sanottuja elämän realiteetteja, jotka määrittelevät, mikä koetaan oikeaksi. Kuten Blacburn (2001,134) toteaa: "Onnellisuus on suotavampaa kuin kurjuus, ihmisarvo on parempi kuin nöyryytys. On paha, jos ihmiset kärsivät, ja vielä pahempaa, jos kulttuuri kääntää sokean silmänsä heidän kärsimyksiinsä".

Arvot, joihin valintamme nojaavat, ovat määritelmän mukaan suhteellisen vakaita ja pysyviä. Jotkut arvot voidaan tulkita perusarvoiksi, joita on aina noudatettava. Usein sellaisina arvoina mainitaan ihmisarvo tai ihmi-

sen oikeus arvokkaaseen elämään. Edellä mainittu Kantin kategorinen imperatiivi on monen mielestä ihmisarvon oikea tulkinta. Ihmistä ei saa käsitellä vain välineenä, ihmisellä on arvo sinänsä. Mikä hyvänsä itsekäs mielipide, jota on tarkoitus soveltaa vain asianomaiseen itseensä, ei voi ohittaa tällaista perusarvoa.

Eettinen keskustelu ei siis anna ehdottomia oikeita vastauksia, mutta se voi osoittaa huomattavia epäjohtonmukaisuuksia vallitsevassa toimintamallissa. Ihmisen oikeus tulla kuulluksi häntä koskevassa asiassa, tekee eettisesti arveluttavaksi tavan puhua asiantuntijoiden kesken hänen ”ylitse”, ikään kuin hän ei olisi paikalla.

Erityinen eettinen dilemma syntyy silloin, kun joudutaan tekemään valintoja kahden hyvän ja tasavahvan periaatteen välillä. Asiakkaan ja potilaan oikeus päättää hoidostaan ja ammattihenkilön velvollisuus toimia potilaan edun mukaisesti voivat johtaa erilaiseen lopputulokseen. Potilas voi toivoa elämänsä lyhentämistä vastoin hoitoeettisiä periaatteita. Yksittäisen potilaan etu ja koko väestön terveysetu voivat niin ikään joutua ristiriitaan. Potilas toivoo kallista, mutta vaikutuksiltaan kyseenalaista hoitoa. Suurempi terveyshyöty koko väestölle saadaan suuntaamalla rahat muualle. Kun ehdotonta oikeaa ei löydy, tarvitaan eettisiä sääntöjä, jotka perustuvat huolelliseen harkintaan ja jotka rakentuvat vakiintuneiden eettisten periaatteiden pohjalle.

Kenen käsitys oikeasta julistetaan oikeaksi?

On erilaisia tapoja ratkaista, mikä käsitys katsotaan oikeaksi. Yhteiskunnassa yleisesti vallitsevat arvot ja lainsäädäntö antavat päätökselle puitteet. Organisaation tehtävä määrittelee tarkemmin, mitä siltä odotetaan. Osakeyhtiön tavoitteena on tuottaa voittoa omistajille ja se määrittelee monessa suhteessa tavan toimia. Periaatteessa omistaja määrittelee, mikä toimintatapa on oikea ja omistussuhteet määrittelevät, mikä paino omistajan mielipiteelle annetaan. Poliittisen päätöksenteon tavoitteena on toteuttaa yhteiskunnallista oikeudenmukaisuutta ja niinpä sitä arvioidaan eri mittapuulla. Poliittisen päätöksen tavoitteena on tuottaa yhteiskunnallista hyvää ja päätöksentekoon osallistuvat kaikki täysi-ikäiset yhteisön jäsenet. Jokaisella äänestäjällä on yksi ääni.

Demokratiassa enemmistön kanta katsotaan yleensä muitakin sitovaksi. Se ei kuitenkaan riitä antamaan kestäväää valtuutta hallita. Ollakseen hy-

väksytty enemmistönkin tulee noudattaa oikeaksi koettuja moraalisiin-
töjä. Jos niissä lipsutaan, vallan käyttöä ei koeta oikeudenmukaiseksi.
Eettisesti arveluttavalle tielle lähdetään silloin, kun enemmistö pönkittää
valtaansa jakamalla väärää tai puolitotuuksia sisältävää tietoa, käyttää
lahjontaa saadakseen tahtonsa toteutetuksi ja estää toisin ajattelevia ih-
misiä saamasta ääntään kuuluville. Demokratian muodon säilyttäminen
ei siis poista kysymystä, mikä on oikein. Vallankäyttäjät joutuvat pohti-
maan, kuinka avoimesti asioista keskustellaan, mikä merkitys keskuste-
lulle annetaan ja mitä peruspyrkimykset toimintaa ohjaavat. Keskustelu
arvoista ei lopu vaaleihin.

Onko oikeaksi julistettua näkemystä seurattava?

Laillisesti tehdyt päätökset sitovat asianomaista yhteisöä ja lait sitovat
kaikkia kansalaisia. Niiden mukaan on toimittava. Vastaan voi kuiten-
kin tulla tilanteita, joissa päätösten kirjaimellinen soveltaminen tuottaa
yleisen oikeustajun vastaisen tuloksen. Lain soveltajalta vaaditaan silloin
eettistä sensitiivisyyttä ja rohkeutta. Hän joutuu punnitsemaan, ollaanko
nyt siinä tilanteessa, johon sovelletaan prinssiippi: se mikä ei ole oikeus ja
kohtuus, ei voi olla lakikaan.

Velvollisuusetiikka ei suinkaan tarkoita sitä, että on orjallisesti seurattava
annettuja sääntöjä, kävi miten kävi. Säännöt voivat olla puutteellisia ja
toteuttaa huonosti yleispätevyysvaatimuksen. Voidaan kuvitella, että laki
ei noudata perustuslain henkeä, jolloin sen toimeenpano on vähintään
ongelmallista. Velvollisuusetiikan mukaista on etsiä oikeudenmukaisia
sääntöjä, joiden seuraamista velvollisuus koskee.

Vastaavasti seuraamusetiikan soveltaminen ei anna oikeutta hyväksyä
mitä tahansa menettelytapoja toivotun tavoitteen saavuttamiseksi. Utili-
tarismin ideana ei ollut saavuttaa hyötyä ja onnellisuutta keinoja kaihta-
matta. Perimmiltään haluttiin naulata kiinni näkemys, että tavoitteena on
koko väestön hyvinvointi, jota ei voi alistaa jonkin etuoikeutetun ryhmän
tavoitteille. Säännöt, jotka eivät palvele tätä näkemystä, voidaan kyseen-
alaistaa. Sen sijaan ei voida kyseenalaistaa sääntöä vain sen takia, ettei se
tietyissä tilanteissa palvele tietyn ryhmän tavoitteita.

Miten tulisi kannustaa ihmisiä eettisesti kestäviin ratkaisuihin?

Edellä esitetyt poiminnat osoittavat, että moraalien alkuperään ja toteutustapoihin liittyy viljalti kysymyksiä, joihin ei ole lopullisia tai aina edes tyydyttäviä vastauksia. Siitä huolimatta kaikissa yhteiskunnissa löytyy ihmisiä, jotka kantavat huolta siitä, että päätöksenteko ja käyttäytyminen yltäisivät eettisesti tarkasteluna kohtuulliselle tasolle. Kiinnostus on samankin yhteiskunnan sisällä vaihtelevaa, samoin toimenpiteet.

Mikä erityisesti voisi kannustaa ihmisiä huolehtimaan sosiaali- ja terveydenhuollon eettisten periaatteiden toteutumisesta? Tavallinen kannustamisen muoto on taloudellinen palkkio. Se sopii huonosti epäitsekkyysovaatimukseen, mutta voi ohjata käyttäytymistä tavalla, joka johtaa toisen etujen ja toivomusten parempaan huomioon ottamiseen. Yksi tunnetuimmista esimerkeistä on lääkärin palkkaustapa. On osoitettu, että lääkärin tapia toimia riippuu siitä, perustuuko korvaus suoritteisiin, listalla oleviin asiakkaisiin vai onko kysymyksessä kuukausipalkkaus.

Kun palkkio ohjaa käyttäytymistä, seuraus voi olla toivottu, vaikka toiminnan motiivi on itsekäs. Henkilö ei itse kenties koe toiminnassaan olevan mitään eettisesti kiinnostavaa. Itse asiassa Adam Smithin kuvaus siitä, miten markkinat muuttavat ihmisten itsekäät pyrkimykset yhteiseksi eduksi, edustaa tätä ajattelua.

Toinen tapa on nimenomaan vedota henkilön velvollisuudentunteisiin ja/tai ammattietiikkaan. Täyttääkseen hyvän kansalaisen ja/tai ammattilaisen tunnusmerkit hänen on käytäyttyävä tavalla A. Vetoamisen vaikutus riippuu monesta tekijästä. Perimmiltään ajateltaneen, että eettisten ohjeiden vaikutus perustuu ihmisen haluun toimia oikein. Säännöt vain helpottavat oikean löytämistä. Perustana on ihmisessä oleva epäitsekkyyden valmius toimia ja tarvittaessa uhrautua oikean puolesta.

Toinenkin selitys on mahdollinen. Sääntöjen noudattamatta jättäminen voi kostautua tavalla, joka tekee niiden seuraamisen itsekäästi perusteltavaksi. Jos uhkana on ammatin menettäminen, ammattietiikkaa seurataan, vaikkei se synnytä mielihyvää oikein tekemisen takia.

Suurin osa eettisistä valinnoistamme on niin kiinteä osa arkipäivää, että tuskin huomaamme niitä. Moraalinen sensitiivisyys on kehittynyt meihin

jo varhain. Käyttäytymisen perusmallit ovat osittain perittyjä ja suureksi osaksi peräisin lapsuudesta. Maaperä muokataan kotona, päiväkodissa ja koulussa. Erityisesti se koskee herkkyyttä havaita tilanteen moraaliset ulottuvuudet. Moraaliseen herkkyyteen voidaan vaikuttaa myöhemminkin, jos henkilö asetetaan intensiivisiin ja koskettaviin valintatilanteisiin, joista ei selviä olkapäitä kohauttamalla. Herkkyys havaita moraalisia ulottuvuuksia toimintaympäristössä on oman "moraalisen vapauden" perusehto. Jos ei tunnista vaihtoehtoa, ei tunnista vapauden mahdollisuutta.

Sen jälkeen kun vaihtoehtoja on tunnistettu, on osattava arvioida niitä. Eettistä analyysitaitoa voidaan luontevasti parantaa ammattiin valmistavassa koulutuksessa. Itse asiassa sitä tehdään useimmiten huomaamatta. Opettajan käsitys hyvästä hoidosta sisältää monia kannanottoja, joiden takana on tietoisesti tai tiedostamatta jonkinlainen analyysi arvojen painosta ja tärkeydestä. Piiloviestit saattavat vaikuttaa enemmän kuin ääneen lausutut viestit. Eettisesti tärkeiden valinta- ja päätöstilanteiden oikeudenmukaisuusulottuvuuksien avaamiseksi onkin tärkeää, että eettisistä opetusta järjestetään myös erikseen eikä oleteta sen toteutuvan vain muun opetuksen sivutuotteena.

Pikakampanjat asenteiden muuttamiseksi tuottavat huonosti tulosta. Kansanliikkeidenkin tuloksia saadaan joskus odottaa kauan. Kotler ja Roberto (1989) muistuttavat, että jo antiikin Kreikassa kampanjoitiin orjien vapauttamisen puolesta. Hieman nopeammin tuottivat tulosta joidenkin englantilaisten teollisen vallankumouksen alkuvuosina aloittama kampanja lapsityövoiman käytön rajoittamiseksi. Pitkään kestävien muutosten taustalla on usein etuoikeutettujen ihmisten edun ja yhteiskunnassa perimmiltään oikeaksi koetun tilan välinen jännite. Oikeus toteuttaa itseään kuin pisaroina kohteeseen tippuva vesi. Heti ei näy mitään, mutta vuosikymmenien jälkeen sitäkin enemmän.

Ärsykkeiden lisääntyessä tarvitaan yhä voimakkaampia viestejä, mikä sellaisenaan muodostuu eettisesti ongelmalliseksi. On iskettävä entistä voimakkaammin ihmisten oikeudenmukaisuuskäsityksiin, mikä puolestaan synnyttää syyllisyydentunteita sellaisissakin ihmisissä, joiden käyttäytymisessä ole mitään moitittavaa. Kuinka paljon ihmisille on oikeutettua tuottaa mielipahaa, jotta saisi toivotun käyttäytymismuutoksen aikaiseksi? Kun maltillinen, harkitseva ja analyttinen puhe ei ylitä uutiskynnystä eikä saavuta kuulijoita, onko ulvottava susien lailla?

Oikea vastaus ei ole kyllä tai ei. On tilanteita, joissa on oikeutettua käyttää ilmaisia, jotka kuvaavat tilannetta yksipuolisesti. Sitä voi perustella silloin, kun monimutkaisen ilmiön ongelmallisuus ei muuten paljastuisi. Kaiken ymmärtävä ote voi ratkaisevalla hetkellä hämärtää sanoman ja johtaa päätöksen eettisesti kestävämmälle raiteelle. Mutta kärjistetynkin viestinnän tulee sisältää näkyvä yhteys perusarvoihin ja yleiseen oikeudenmukaisuuteen.

Lopuksi

Olemme enemmän tai vähemmän sokeita meitä ohjaaville moraalille voimille. Olemme imeneet käsityksiä oikeasta ja väärästä, hyvästä ja pahasta, kunnan kansalaisen käyttäytymistavoista ja sopimattomista ilmaisuista kriittikittömästi sosiaalistuessamme yhteiskuntaan. Sihvola (2004, 288) muistuttaa, että lapset eivät ole luonnostaan rasistisia eivätkä heikompien kiusaajia. "Heidän kasvamisensa sellaisiksi liittyy vanhempien piittaamattomuutta tai omien ennakkoluulojen ja aggressioiden kanvointia seuraavaan sukupolveen". Sihvola korostaa julkisen keskustelun roolia ihmisyyteen sinänsä kuuluvien kaunan ja katkeruuden, inhon ja ahneuden tunteiden hillitsemiseksi. Keskustelu ei vain paljasta epäkohtia, vaan muokkaa myös ihmisten toimintamotiiveja ja tunne-elämää.

Sosiaali- ja terveydenhuollon kouluttajien on muistettava, että oppilaat imevät vaikutteita silloinkin, kun siihen ei varsinaisesti tähdätä. Omien arvojen ja arvostusten analysointi on hyvä itsetutkistelun aihe. Sama koskee poliittisia päättäjiä. Ihmiset tekevät päätelmiä siitä, miten vähäosaisiin suhtaudutaan. Jos puheet ja teot eivät vastaa toisiaan, aletaan ennemmin tai myöhemmin noudattaa tekojen mukaista moraalialia. Moraali mukautetaan tekoihin, ei puheisiin. Sosiaalisen vastuuntunnon mittarilla siirrytään kylmempiin lukemiin.

Kun ihmisiltä kysytään mainosten vaikutuksesta, he arvioivat niiden vaikuttavan toisten, mutta ei omaan käyttäytymiseen. Samalla tavalla kuvitteleme, että erilaiset mediat eivät kykene muokkaamaan omia käsityksiämme. Kuitenkin tapa, joilla asioita nostetaan esille vaikuttaa ilmiselvästi ajatuksiimme siitä, mitä yhteiskunnassa tapahtuu ja mikä on sallittua tai suotavaa. Uutisaiheiden kesken tehdään valintoja, samoin tavoissa, joilla uutinen esitetään. Kun kilpailu lukijoista ja katsojista ohjaa toimi-

tustyötä, saattaa pohdinta aiheiden eettisestä ulottuvuudesta unohtua. Sosiaali- ja terveydenhuollon ongelmia käsitellään määrällisesti runsaasti. Harvemmin sen sijaan kysytään, mitä ongelmien hoitamiseksi voitaisiin tehdä kulttuuripolitiikan puolella, liikenneratkaisuja suunniteltaessa tai urheilumäärärahojen jaossa.

Martha Nussbaum tunnetaan paitsi filosofina myös koulutuksen merkitystä korostavana kansalaiskasvattajana. Hän on huolissaan siitä, että koulutus on menossa väärään, kapeutuvaan suuntaan. Remeksen (2011, 189) mukaan Nussbaumin ajattelussa korostuu, että ihmiselle ovat ominaisia häpeän ja inhon tunteet, mutta että ne voidaan taidekasvatuksen avulla kääntää ihmisyyttä jalostavaan suuntaan. Muutoin ne ovat omiaan antamaan henkisen pohjan eri väestöryhmien leimaamiselle ja väkivalalle. Koulutuksen tulisi tarjota laajat asiatiedot eri ihmisryhmistä, auttaa omien päämäärien ja arvojen tunnistamisessa, opettaa loogisuutta ja kykyä argumentoida sekä ennen muuta kehittää mielikuvitusta ja persoonallisuutta leikin ja taideaineiden avulla. Ihmiset ovat helposti manipuloitavissa. Ihmisessä olevia hyviä ja pahoja voimia voidaan ruokkia.

Nussbaum itse (2011, 58) viittaa tutkimuksiin, jotka osoittavat, että perusluonteeltaan samanlaisista ihmisistä käyttäytyvät huonommin ne, jotka joutuvat huonoa käytöstä lietsoviin olosuhteisiin. Henkilö kykenee pitämään kiinni omista havainnoistaan, jos hän saa tukea yhdeltäkin joukon jäseneltä. Muutoin ihmiset ovat hämmästyttävän valmiita tekemään edesvastuuttomia tekoja, jos auktoriteettihenkilö sanoo kantavansa vastuun teoista. On väärin kuvitella, ettei tämä koskisi meitä kaikkia omissa työyhteisöissämme. Se on myös yksi syy, miksi eettistä sensitiivisyyttä tulee viljellä ja varjella.

Lähteet

Blackburn S. *Being Good*. Oxford University Press. Oxford, 2001.

Churchland P. *Braintrust*. Princeton University Press. Princeton and Oxford, 2011.

Crocker D. *Ethics of Global Development*. Cambridge University Press. Cambridge, 2009.

Gazzaniga M. *Eettiset aivot*. Terra Cognita. Helsinki, 2006.

- Kandel E. In Search of Memory. The Emergence of a New Science of Mind. W.W Norton & Company. New York, 2006.
- Kotler P, Roberto E. Social marketing. The Free Press. New York, 1989.
- Nussbaum M. Talouskasvua tärkeämpää. Gaudeamus Helsinki University Press. Tallinna, 2011.
- Remes P. Jälkisanat: Nussbaum kapenevan ihmiskuvan kriitikkona.
Teoksessa: Nussbaum, M. Talouskasvua tärkeämpää. Gaudeamus Helsinki University Press. Tallinna, 2011.
- Sintonen M. Moraalin biologiset juuret.
Teoksessa: Kannianen, V., Sintonen, M. Etiikka & talous. WSOY. Vantaa, 2003.
- Sihvola J. Maailmankansalaisen etiikka. Otava. Keuruu, 2004.
- Takala T. Aivokuvantamisen eettiset haasteet ja säätelylliset haasteet.
Teoksessa: Launis, V. (toim.), Neuroetiikan hyvä ja paha. Unipress, 2009.
- von Wright GH. Ajatus ja julistus. WSOY. Helsinki, 1961.

Ihmisen biologisen perustan ja ympäristön vuorovaikutus sosiaalisessa käyttäytymisessä - aivotutkimuksen näkökulma

Miiamaaria Kujala, FT

Eläinlääketieteellinen tiedekunta, Helsingin yliopisto

Lääketieteellisen tekniikan ja laskennallisen tieteen laitos, Aalto-yliopisto

”Ihminen on psyko-fyysis-sosiaalinen kokonaisuus”, oppilaat toistelivat lukion psykologian kursseilla menneinä vuosikymmeninä haukionkalamantran tavoin. Hokeman viesti pitää edelleen paikkaansa, mutta sen syy-seuraussuhteet ovat niin moninaiset että niiden avaaminen ja kokonaisvaltainen käsittäminen onkin hankalampaa. Ensinnäkin jokainen kolmesta osa-alueesta heijastuu myös muihin, toiseksi alueiden välisen vuorovaikutuksen selvittäminen on haastavaa ja kolmanneksi ulkoiset tapahtumat usein vaikuttavat myös samanaikaisesti kaikkiin alueisiin. Näin ollen ympäristön muutokset ja tapahtumat heijastuvat yksilön omaan tunnetilaan, värittyvät yksilönhistorian kautta uudelleen ja välittyvät edelleen sosiaalisissa kontakteissa. Parhailtaan meneillään olevan sosiaalisen tapahtumaan liittyvät ulkopuolisistakin tekijöistä johtuvat tunnetilat saattavat tarttua hyvin välittömästi ja voimakkaasti ihmisten välillä (Hatfield ym. 1994). Tilanne on arkipäivästä monelle tuttu: päivän voi ”pilata” yksi ainoa negatiivinen tapahtuma, jonka aiheuttama negatiivinen pohjavire säilyy pitkään. Sosiaalisessa ympäristössä se saattaa vuorostaan aiheuttaa lisää ärtymystä muissa ihmisissä. Toisaalta myös positiiviset käyttäytymismallit voivat tarttua. Esimerkiksi altruistinen käyttäytyminen voi siirtyä paitsi vastavuoroisesti, myös satunnaisissa kohtaamisissa ihmisyksilöltä toiselle (Nowak ja Roch 2007).

Evolutiivis-biologiselta kannalta ihmisaivoilla on paljon yhteistä muiden eläinlajien kanssa, vaikka yksityiskohdat ja yhteydet ovat erilaistuneet ja ihmisten emootioiden ajatellaan olevan kognitiivisesti ja kulttuurillisesti rikkaampia kuin useiden muiden lajien (Ellsworth 1994; Berridge 2003). Kuitenkin useiden lajien hermostosta ja aivoista on löydettävissä samankaltaisia emotionaaliseen ja motivationaaliseen käyttäytymiseen liittyviä rakenteita (Panksepp 1998), ja sosiaaliseen käyttäytymiseen liittyvissä hormonaalisissa mekanismeissa on monia yhteneväisyyksiä eri lajien välillä (McCall ja Singer 2012). Biologisen ja sosiaalisen käyttäytymisen

yhteyden perustekijöitä voidaan siis hieman valottaa myös eläinten reaktioiden kautta.

Empatiakykyyn, eli toisen vastoinkäymisten myötäelämiseen, liitetään usein kolme eri puolta: emotionaalinen tai affektiivinen puoli, kognitiivinen puoli, sekä kyky hahmottaa itsensä ja oma tunnetilansa erillisenä toisen olennon tunnetilasta (Decety ja Jackson 2004). Tunnetilan tarttumista (emotional contagion) pidetään empatian lähtökohtana emotionaalisella puolella, ja se on tuttu piirre myös useilla eläinlajeilla (Brothers 1989; Hatfield ym. 1994). Emootiot tarttuvat todennäköisesti usean aistin välityksellä, mutta myös suora "peilautumismekanismi" eli yhteys havainnon ja liikkeen välillä vaikuttanee nopeaan välittymiseen. Tällöin näkijän ja kokijan aivoissa aktivoituvat osittain toisiaan vastaavat liikkeisiin ja havaintokokemuksiin liittyvät aivoalueet (esim. Gallese 2003; de Waal ja Ferrari 2010). Vaikka emotionin tarttuminen ei sinällään välttämättä johda empaattiseen käyttäytymiseen, toisen vastoinkäymisen kohdalla se välittää nopeasti ja tehokkaasti viestin. Myös eläinlajeilla on havaittavissa empatian mekanismeihin viittaavaa käytöstä, jossa tunnetilan (ahdistus, pelko) tarttumisen jälkeen lajitoveri toimii tavalla, joka lievittää toisen vastoinkäymistä ilmaisevia emotionaalisia signaaleja (Church 1959; Rice ja Gainer 1962; Masserman ym. 1964; Watanabe ja Ono 1986; Langford ym. 2006; Ben-Ami Bartal ym. 2011).

Empaattista käyttäytymistä edesauttavat tietyt piirteet niin ihmisillä kuin useilla muillakin lajeilla (esim. apinoilla tai rotilla): samankaltaisuus (sama ikä tai sukupuoli), verrattavat kokemukset (havaitsija on kokenut saman kuin kohde itse), kokemuksen voimakkuus, oppiminen (tilanne toistuu tai opetetaan) sekä tuttuus (havaitsija ja kohde tuntevat toisensa ennestään; Preston ja de Waal 2002). Empatiaa herättää ihmisillä myös täysin tuntemattomien henkilöiden kivun havaitseminen (esim. Jackson ym. 2006; Saarela ym. 2007) - todennäköisesti osittain oksitosiinihormonin vaikutuksesta (Barraza ja Zak 2009). Empaattinen altruismi, hyvän asian tekeminen muille, herättää tekijöissä sisäisen hyvinolontunteen ja aktivoi aivojen palkkiojärjestelmää (Harbaugh ym. 2007). Siitä huolimatta ihmisen empatia riippuu tilanteesta ja monesta psykologisesta tekijästä. Esimerkiksi empatian kokeminen toisen ihmisen kipua kohtaan voi vähentyä, jos kohdetta pidetään epärehellisenä. Samalla muuttuu myös empatiaan liitetty aivoaktivaatio (Singer ym. 2006). Empatian tai emotionaalisen reaktiivisuuden vaikutusta ihmisen käyttäytymiseen ilmentää se, että kas-

vissyöjillä ja vegaaneilla on todettu voimakkaampia empatiaan liitettyjä aivovasteita eläimen kivun näkemiselle valokuvista kuin sekaravinnon syöjillä (Filippi ym. 2010). Tutkimuksesta ei tosin voi päätellä kumpi on syy ja kumpi seuraus, eli on mahdollista, että testiryhmän joukkoon on valikoitunut jo lähtökohtaisesti kivun näkemiselle voimakkaammin reagoivia ihmisiä.

Toisaalta taas Yhdysvalloissa tehdyssä tutkimuksessa selvisi, että katsottaessa valokuvia syrjäytyneistä ja epäsiisteistä ihmisistä (esim. huumausaineiden väärinkäyttäjiä, alkoholisteja), koehenkilöiden mediaalinen etuotsalohkon alue, jota pidetään tärkeänä emootioiden ja sosiaalisen vuorovaikutuksen kannalta, ei aktivoitunut samalla tavoin kuin muiden ihmisryhmien katsomisen aikana (Harris ja Fiske 2006). Päinvastoin näiden kuvien aikana koehenkilöiden aivoissa aktivoituivat aivosaarekkeen (insula) ja mantelitumakkeen (amygdala) alueet samaan tapaan kuin yleensä tapahtuu inhon ja pelon tunteita käsitellessä. Tutkijat tulkitsivat tuloksensa siten, että koehenkilöt eivät pitäneet kyseisen ryhmän valokuvia niin ”inhimillisinä” kuin muita kuvia (artikkelissa käytettiin ilmiötä kuvaamaan englanninkielistä termiä dehumanizing). Joka tapauksessa tutkimustulosten tulkinnassa täytyy ottaa huomioon se, että tulokset eivät ehkä ole suoraan yleistettävissä eri kulttuurien välillä: tutkimusta ei ole toistettu esimerkiksi Suomessa.

Vaikka tunnetilojen tarttuminen on tärkeä edellytys myötäelämiselle, voimakas emotionaalinen reaktiivisuus voi yksinään olla sosiaalisen vuorovaikutuksen kannalta myös tuhoisaa. Näin siksi, että varsinkin negatiivisten emootioiden hallintamekanismit ovat edellytyksenä esimerkiksi hätätilanteissa toimimiselle, järjestelmälliselle ongelmanratkaisu- ja kehitystyölle sekä kärsivälliselle ja huomioonottavalle yhteiskunnassa toimimiselle. Emotionaalisen reaktiivisuuden ja empatian välistä riippuvuutta on kuvattu U-muotoiseksi: matala reaktiivisuustaso ei motivoi empaattiseen auttamiseen ja toisaalta korkea reaktiivisuustaso voi joko ahdistaa ja passivoida tai aiheuttaa aggressiota ja antisosiaalisuutta (Roberts ja Strayer 1996).

Kuitenkaan pelkkä tietoon ja sen käsittelyyn perustuva eli kognitiivinen osa empatiasta ei riitä sosiaalisesti kestävään käyttäytymiseen. Kognitiivinen toisen näkökulman omaksuminen täysin ilman emotionaalista komponenttia johtaa tilanteeseen, jossa ihminen on tietoinen muiden

tunnetilojen olemassaolosta, mutta ne eivät vaikuta hänen omaan tunnetilaansa (esim. Birbaumer ym. 2005). Emotionaalisen vaikutuksen puuttuminen saattaa johtaa silloin aiemmin mainittuun dehumanizing-ilmiöön eli toisen ihmisen havaitun inhimillisyyden sivuuttamiseen. Vaikuttaa siis siltä, että kaikkia empatian osa-alueita tarvitaan tasapainossa olevaan vuorovaikutukseen.

Emotionaalinen reaktiivisuus on hyvin väsyttävää, joten empatiaa vaativat työtehtävät kuluttavat tekijänsä voimavaroja. Vaikka esimerkiksi toisen kivun voimakkuutta arvioitaessa ulkopuolisen katsojan arviot mukailivat karkeasti ottaen kokijan omia arvioita, ulkopuoliset katsojat yleensä aliarvioivat toisen kokeman kivun (Prkachin ym. 1994). Asiyhteys ja usein toistuva kivun näkeminen myös muuttavat arvioita konservatiivisempaan suuntaan (Kappesser ja Williams 2002; Prkachin ym. 2004). Toiminnallisessa aivotutkimuksessa valokuvien katsominen kipua aiheuttavista lääketieteellisistä toimenpiteistä ei aktivoinutkaan lääkäreiden aivoissa emotionaaliseen empatiaan liitettyjä aivoalueita (aivosaareskeettuosaa) vaan orbitofrontaalisia aivoalueita, jotka liitetään ennemminkin kognitiiviseen emotioiden säätelyyn (Cheng ym. 2007). Myös kyselytutkimuksissa on selvitetty, että lääkärin ammattiin erikoistuessa empatiataipumus vähenee (esim. Neumann ym. 2011). Samaan tapaan myös eläinlääkäreiden empatia vähenee ammattiin valmistautuessa (Hazel ym. 2011). Nämä tutkimukset viittaisivat siihen, että esimerkiksi kipua toistuvasti työssään kohtaaville rakentuu suojausmekanismi, jonka avulla työn emotionaalinen kuormittavuus pysyy hallinnassa ja työtä on mahdollista jatkaa.

Voiko sitten sosiaalisen vuorovaikutuksen ja muiden tunnetilojen tunnistuksen kykyjä kehittää, vai onko kaikki jo geenien ja kehityshistorian sanelemaa? Nykytiedon valossa näyttää yhä enemmän siltä, että vaikka perimä vaikuttaakin olennaisesti ihmisen olemassaolon lähtökohtiin, niin myös ympäristö, käyttäytymisemme ja vuorovaikutuksemme muovaavat olemustamme jatkuvasti. Esimerkiksi motoristen taitojen kehitys, kuten viulun soiton harjoittelu, näkyy aivoissa liikeaivokuoren muutoksina (esim. Schwenkreis ym. 2007). Samoin myös visuaalinen hahmontunnistuskäytämme kasvaa harjoittelun myötä, mikä näkyy objektien tunnistukseen liittyvillä aivoalueilla toiminnallisina muutoksina (Op de Beeck ym. 2006). Käyttäytymisen suuntautuminen ja harrastuneisuus myös muovaavat aivotoimintaa. Ihmisten, jotka ovat pitkään toimineet koirien kanssa vuorovaikutuksessa erilaisissa harrastuksissa, aivovasteet muuttu-

vat koirien vuorovaikutusellisia kehon eleitä katsottaessa samaan tapaan kuin ihmisen vuorovaikutusta katsottaessa (Kujala ym. 2012).

On selvää, että ihmisen kehityshistoria vaikuttaa paitsi sosiaalisten tilanteiden tulkintaan, myös sosiaalisten taitojen kehitykseen. Ei kuitenkaan tiedetä, missä määrin aikuisen ihmisen sosiaalisen vuorovaikutuksen aivoperustan muovautumiseen voi vaikuttaa ja miten pitkälle omia taitojaan voi kehittää. Koska jokainen tulkitsee ympäröivää sosiaalista maailmaa oman henkilöhistoriansa kautta, onko olemassakaan sosiaalisen vuorovaikutuksen eksperttiä? Ainakin tutkimukset erityisryhmillä, joilla on vaikeuksia sosiaalisessa kanssakäymisessä, viittaisivat siihen että myös aikuisuudessa tiettyjä sosiaalisen havainnoinnin muotoja voisi kehittää.

Kasvojen havaitseminen on yleensä terveille ihmisille helppoa ja kasvot ovat erityisasemassa havaintomaailmassamme, mutta esimerkiksi autismin diagnoosin saaneille henkilöille ihmiskasvoilla ei välttämättä ole samanlaista erityisasemaa muiden aistiärsykkeiden joukossa. Äskettäiset tutkimustulokset Aspergerin oireyhtymästä viittaavat siihen, että kasvojen havaitsemista voi kuitenkin kehittää harjoittelemalla myös aikuisuudessa ja että harjoittelu muovaa myös aivovasteita lähemmäksi verrokkiryhmää (Faja ym. 2012). Aikuisiän hermoston muovautumisesta tiedetään kuitenkin vielä kokonaisuudessaan sen verran vähän, ettei täysin voida ennustaa, miten paljon tai millä tavalla harjoittelu voisi parantaa muiden kuin erityisryhmien sosiaalista havainnointia tai todellista vuorovaikutusta.

Ihmisaivot ovat hyvin muovautuvat. Toimintamme ja käyttäytymisemme muuttavat niitä ja usein toistuvasta toiminnasta tulee kognitiivisesti helpompaa samaan tapaan kuin painonnosto kehittää lihaksia. Koska jokaisen usein toistettu oma toimintatapa tietyssä tilanteessa muodostuu helpoimmaksi ja nopeimmaksi, pitkäaikaisen toimintatavan tai ajatusmallin vaihtaminen vaatii paljon aikaa, vaivaa ja energiaa. Mahdollisen uuden toimintatavan opetteluun tarvitaan runsaasti motivaatiota ja palkitsemista tavalla tai toisella, sillä se on usein aluksi vaikeampi kuin totuttu tapa.

Lähteet

- Barraza JA, Zak PJ. Empathy toward strangers triggers oxytocin release and subsequent generosity. *Annals of the New York Academy of Sciences* 2009, 1167:182-9.
- Ben-Ami Bartal I, Decety J, Mason P. Empathy and pro-social behavior in rats. *Science* 2011, 334:1427-30.
- Berridge KC. Comparing the emotional brains of Humans and other animals. In: Davidson RJ, Scherer KR, Goldsmith HH, editors. *Handbook of affective sciences*. New York: Oxford University Press 2003, 25-51.
- Birbaumer N, Veit R, Lotze M, Erb M, Hermann C, Grodd W, Flor H. Deficient fear conditioning in psychopathy: a functional magnetic resonance imaging study. *Archives of General Psychiatry* 2005, 62:799-805.
- Brothers L. A biological perspective on empathy. *American Journal of Psychiatry* 1989, 146:10-9.
- Cheng Y, Lin CP, Liu HL, Hsu YY, Lim KE, Hung D, Decety J. Expertise modulates the perception of pain in others. *Current Biology* 2007, 17:1708-13.
- Church RM. Emotional reactions of rats to the pain of others. *Journal of Comparative & Physiological Psychology* 1959, 52:132-4.
- de Waal FB, Ferrari PF. Towards a bottom-up perspective on animal and human cognition. *Trends in Cognitive Sciences* 2010, 14:201-7.
- Decety J, Jackson PL. The functional architecture of human empathy. *Behavioral and Cognitive Neuroscience Reviews* 2004, 3:71-100.
- Ellsworth PC. Levels of thought and levels of emotion. In: Ekman P, Davidson RJ, editors. *The nature of emotion: Fundamental questions*. New York: Oxford University Press 1994, 192-196.
- Faja S, Webb SJ, Jones E, Merkle K, Kamara D, Bavaro J, Aylward E, Dawson G. The effects of face expertise training on the behavioral performance and brain activity of adults with high functioning autism spectrum disorders. *Journal of Autism and Developmental Disorders* 2012, 42:278-93.
- Filippi M, Riccitelli G, Falini A, Di Salle F, Vuilleumier P, Comi G, Rocca MA. The brain functional networks associated to human and animal suffering differ among omnivores, vegetarians and vegans. *PLoS One* 2010, 5:e10847.
- Gallese V. The roots of empathy: the shared manifold hypothesis and the neural basis of intersubjectivity. *Psychopathology* 2003, 36:171-80.
- Harbaugh WT, Mayr U, Burghart DR. Neural responses to taxation and voluntary giving reveal motives for charitable donations. *Science* 2007, 316:1622-5.

- Harris LT, Fiske ST. Dehumanizing the lowest of the low: neuroimaging responses to extreme out-groups. *Psychological Science* 2006, 17:847-53.
- Hatfield E, Cacioppo JT, Rapson RL. Emotional contagion. New York: Cambridge University Press 1994.
- Hazel SJ, Signal TD, Taylor N. Can teaching veterinary and animal-science students about animal welfare affect their attitude toward animals and human-related empathy? *Journal of Veterinary Medical Education* 2011, 38:74-83.
- Jackson PL, Brunet E, Meltzoff AN, Decety J. Empathy examined through the neural mechanisms involved in imagining how I feel versus how you feel pain. *Neuropsychologia* 2006, 44:752-61.
- Kappesser J, Williams AC. Pain and negative emotions in the face: judgements by health care professionals. *Pain* 2002, 99:197-206.
- Kujala MV, Kujala J, Carlson S, Hari R. Dog experts' brains distinguish socially relevant body postures similarly in dogs and humans. *PLoS One* 2012, 7:e39145.
- Langford DJ, Crager SE, Shehzad Z, Smith SB, Sotocinal SG, Levenstadt JS, Chanda ML, Levitin DJ, Mogil JS. Social modulation of pain as evidence for empathy in mice. *Science* 2006, 312:1967-70.
- Masserman JH, Wechkin S, Terris W. "Altruistic" Behavior in Rhesus Monkeys. *American Journal of Psychiatry* 1964, 121:584-5.
- McCall C, Singer T. The animal and human neuroendocrinology of social cognition, motivation and behavior. *Nature Neuroscience* 2012, 15:681-8.
- Neumann M, Edelhauser F, Tauschel D, Fischer MR, Wirtz M, Woopen C, Haramati A, Scheffer C. Empathy decline and its reasons: a systematic review of studies with medical students and residents. *Academic Medicine* 2011, 86:996-1009.
- Nowak MA, Roch S. Upstream reciprocity and the evolution of gratitude. *Proceedings of the Royal Society B: Biological Sciences* 2007, 274:605-9.
- Op de Beeck HP, Baker CI, DiCarlo JJ, Kanwisher NG. Discrimination training alters object representations in human extrastriate cortex. *Journal of Neuroscience* 2006, 26:13025-36.
- Panksepp J. *Affective neuroscience: The foundations of human and animal emotions.* Davidson RJ, Ekman P, Scherer K, editors. New York: Oxford University Press 1998.
- Preston SD, de Waal FB. Empathy: Its ultimate and proximate bases. *Behavioral and Brain Sciences* 2002, 25:1-20; discussion 20-71.
- Prkachin KM, Berzins S, Mercer SR. Encoding and decoding of pain expressions: a judgement study. *Pain* 1994, 58:253-9.

- Prkachin KM, Mass H, Mercer SR. Effects of exposure on perception of pain expression. *Pain* 2004, 111:8-12.
- Rice GE, Gainer P. "Altruism" in the albino rat. *Journal of Comparative & Physiological Psychology* 1962, 55:123-5.
- Roberts W, Strayer J. Empathy, emotional expressiveness, and prosocial behavior. *Child Development* 1996, 67:449-470.
- Saarela MV, Hlushchuk Y, Williams AC, Schurmann M, Kalso E, Hari R. The compassionate brain: humans detect intensity of pain from another's face. *Cerebral Cortex* 2007, 17:230-7.
- Schwenkreis P, El Tom S, Ragert P, Pleger B, Tegenthoff M, Dinse HR. Assessment of sensorimotor cortical representation asymmetries and motor skills in violin players. *European Journal of Neuroscience* 2007, 26:3291-302.
- Singer T, Seymour B, O'Doherty JP, Stephan KE, Dolan RJ, Frith CD. Empathic neural responses are modulated by the perceived fairness of others. *Nature* 2006, 439:466-9.

Miten arvot syntyvät, pysyvät ja muuttuvat – sosiaalipsykologian näkökulma

Klaus Helkama, sosiaalipsykologian professori (emeritus)

Sosiaalitieteellisessä mielessä arvot ovat ihmisen toiminnan abstrakteja, yleisluontoisia ja toivottavia päämääriä. Ne ohjaavat valintoja ja ympäristön havaitsemista ja niitä käytetään myös perustelemaan omia valintoja. Tyypillisiä arvoja ovat esimerkiksi vapaus, tasa-arvo, maailmanrauha tai ahkeruus. Tällainen sosiaalitieteellinen tapa puhua arvoista ilmaantui esimerkiksi Ranskaan vasta 1800-luvun jälkipuoliskolla. Nietzsche (1887) sanoi filosofian tehtävänä olevan määritellä arvojen keskinäinen järjestys. Ilmeisesti arvoista puhumisen synty edellytti sellaista erimielisyyttä elämän peruseriaatteista, jota esiintyy vain demokraattisissa maissa – niissähän on tarjolla erilaisia uskontoja ja näkemyksiä siitä, miten yhteisiä asioita on hoidettava.

Vaikka esimerkiksi antiikin Kreikassa oli kilpailevia valtiomuotoja ja Rooma oli tasavalta, ”arvoista” nykymerkityksessä ei kreikaksi tai latinaksi pysynyt puhumaan kuin vertauskuvallisesti. Arvoja edustivat Kreikan jumalat, jotka Max Weberin sanontaa käyttäen ”olivat luonnostaan” konfliktissa keskenään. Viisaudelle ja kauneudelle oli omat jumaluudet, samoin kaupalle, sodalle ja metsästykselle. Edelliset asiat ovat nykymielessä arvoja, jälkimmäiset taas ovat arvoiksi liian konkreettisia. Sota ei sitä paitsi ole enää toivottava asia.

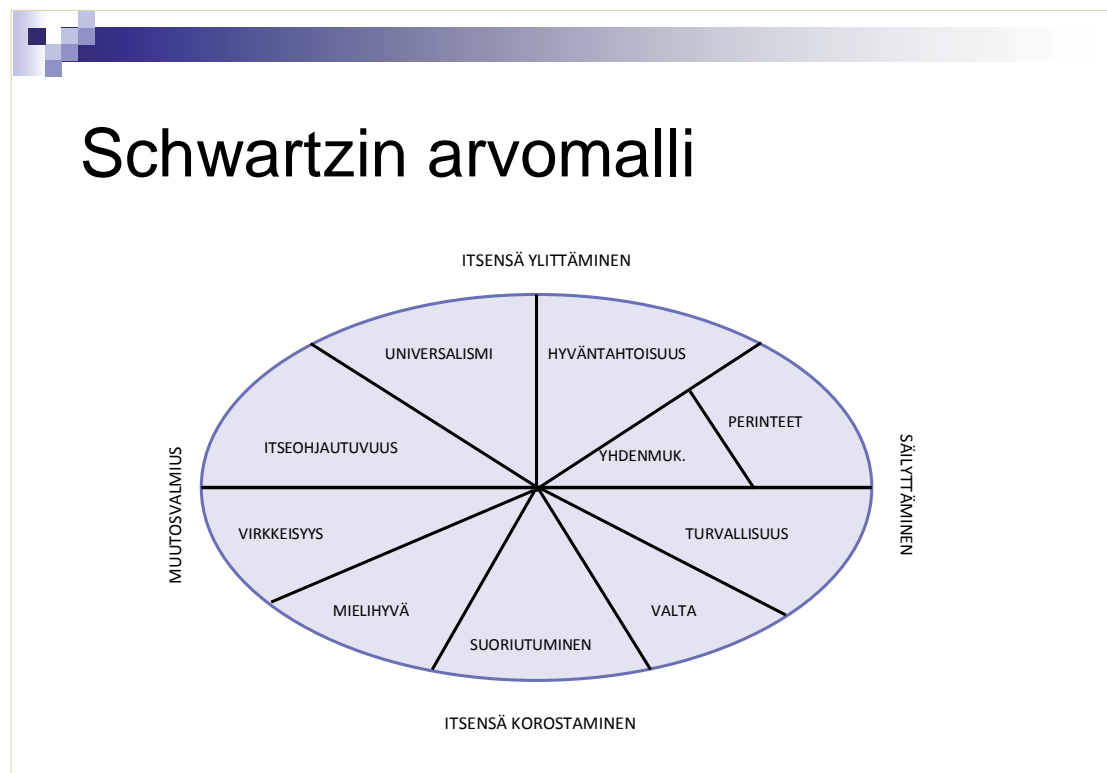
Sosiaalipsykologisen arvotutkimuksen alullepanija Eduard Spranger (1913) erotti kuusi arvosuuntausta, jotka liittyivät eri elämänalueisiin. Kun hänen kirjansa käännettiin englanniksi nimellä *Types of men*, siitä tuli Suomessakin käytetty ammatinvalinnanohjauksen perusta. Ajatuksena on löytää jokaiselle taipumuksiaan ja arvojaan vastaava tehtävä yhteiskunnassa.

Nykyisen empiirisen arvotutkimuksen yleisin menetelmä on esittää ihmiselle arvoluettelo ja pyytää häntä arvioimaan kunkin arvon tärkeyttä itselleen, esimerkiksi asteikolla 0-7, jossa 0 = ei merkitystä ja 7 = äärimmäisen tärkeä. Eniten käytetty Schwartzin (1992) arvomittari sisältää 56 arvo-osiota, joista nelisenkymmentä on osoittautunut huolellisissa tilas-

toanalyysissä merkitykseltään varsin samanlaisiksi eri kielissä ja kulttuureissa, kun tutkimuksia on ehditty tehdä 70 maassa. Vapaus, tasa-arvo ja kohteliaisuus ovat esimerkkejä tällaisista arvoista. Rohkeus ja onnellisuus puolestaan merkitsevät eri asioita eri maiden ihmisille.

Schwartzin arvoteorian mukaan arvojen välisiä suhteita voidaan kuvata kaksiulotteisella kehämallilla, jossa kehällä vastakkain sijaitsevat arvot ovat psykologisesti yhteensopimattomia, esimerkiksi hyväntahtoisuus ja valta, ja vierekkäiset puolestaan yhteensopivia, esimerkiksi virikkeisyys ja mielihyvä. Kuviossa 1 näkyvän mallin pääulottuvuudet ovat itsensä korostaminen - itsensä ylittäminen sekä säilyttäminen - muutosvalmius. Taulukossa 1 esitetään arvojen määritelmät ja niihin kuuluvat arvo-osiot.

Kuvio 1.

Taulukko 1.

Arvot, niiden määritelmät ja Suomessa kuhunkin arvoon kuuluvat osiot (suluissa).	
Valta	yhteiskunnallinen asema ja arvostus, ihmisten ja resurssien hallitseminen yhteiskunnallinen valta, varakkuus, arvovalta, julkisen kuvan säilyttäminen*)
Suoriutuminen	henkilökohtainen menestys osoittamalla pätevyyttä sosiaalisten mittapuiden mukaan (kunnianhimo, vaikutusvalta, kyvykkyys, menestys, älykkyys*)
Mielihyvä	omakohtainen mielihyvä ja aistinautinto (mielihyvä, elämästä nauttiminen)
Virikkeisyys	jännitys, uutuus ja haasteet elämässä (jännittävä elämä, monipuolinen elämä, uskaliaisuus)
Itseohjautuvuus	itsenäinen ajattelu ja toimintojen valitseminen, luominen, tutkiminen (luovuus, vapaus, omien tavoitteiden valitseminen, uteliaisuus, riippumattomuus*, itsekunnioitus*)
Universalismi	kaikkien ihmisten hyvinvoinnin ja luonnon ymmärtäminen, arvostaminen, suvaitseminen ja suojeleminen (tasa-arvo, maailmanrauha, yhteys luontoon, viisaus, luonnon ja taiteen kauneus, sosiaalinen oikeudenmukaisuus, laajakatseisuus, ympäristön suojeleminen, sisäinen tasapaino*)
Hyväntahtoisuus	sellaisten ihmisten hyvinvoinnin ylläpitäminen ja edistäminen, joiden kanssa ollaan usein henkilökohtaisessa kontaktissa (rehellisyys, avuliaisuus, vastuullisuus, uskollisuus, anteeksiantavaisuus, kypsä rakkaus*, tosi ystävyys*)
Perinteet	kulttuuriperinteiden ja uskonnon välittämien tapojen ja aatteiden kunnioitus, niihin sitoutuminen ja niiden hyväksyminen (perinteiden kunnioitus, nöyryys, oman elämänosan hyväksyminen, kohtuullisuus, hartaus)
Yhdenmukaisuus	sellaisten tekojen, taipumusten ja impulssien hillintä, jotka häiritsevät tai vahingoittavat toisia ja rikkovat sosiaalisia odotuksia tai normeja (tottelevaisuus, itsekuri, kohteliaisuus, vanhempien ja vanhojen ihmisten kunnioittaminen)
Turvallisuus	yhteiskunnan, suhteiden ja oma turvallisuus, sopusointu ja vakaus(yhteiskunnallinen järjestys, kansallinen turvallisuus, perheen turvallisuus, palvelusten vastavuoroisuus, puhtaus, terveys*, yhteenkuuluvuuden tunne*)

Eräs olennainen teorian pohjalta tehdyissä tutkimuksissa saatu tulos on se, että ihmiset kaikkialla maailmassa asettavat arvonsa suunnilleen samanlaiseen tärkeysjärjestykseen. Hyväntahtoisuus on kaikissa maissa tärkein arvo. Sen jälkeen tulevat universalismi, itseohjautuvuus ja yhdenmukaisuus. Tärkeysjärjestyksen hännillä ovat aina perinteet ja valta. Ei siis pidä liioitella ryhmien välisiä eroja, koska ne ovat pieniä. Toisaalta pienilläkin eroilla on joskus merkitystä.

Ammattien ja opintoalojen arvoerot liittyvät selvimmin itsensäkorostamis - itsensäylittämis - ulottuvuuteen. Yhteiskuntatieteilijät ja humanistit poikkeavat muiden alojen edustajista siinä, että he kannattavat vahvemmin universalismiarvoja. Kauppatieteilijät ja ekonomistit puolestaan pitävät muita ammattialoja todennäköisemmin suoriutumis- ja valta-arvoja tärkeinä. Lääketieteilijöille näyttävät olevan luonteenomaisia hyväntahtoisuusarvot. Sprangerin alkuperäinen arvotypologia heijastuu siis tälle Schwartzin mallin pystysuoralle ulottuvuudelle. Ihmiset valitsevat koulutusalansa arvojensa mukaan. Tämä tuli selkeästi esiin korkeakouluopiskelijoiden seurantatutkimuksessa, jossa Antti Uutela, Simo Salminen ja minä totesimme, että opiskelijoiden arvot eivät sanottavasti muuttuneet parina ensimmäisenä opiskeluvuonna. Arvot ovat siis varsin pysyviä, kuten monet arvojen määritelmätkin korostavat.

Toinen mallin pääulottuvuus, säilyttäminen - muutosvalmius, kuvastaa puolestaan koulutustasoa. Mitä korkeampi koulutus ihmisellä on, sitä tärkeämpiä ovat muutosvalmiusarvot. Maan taloudellinen vaurastuminen lisää muutosvalmiusarvojen kannatusta, mikä puolestaan vaikuttaa talouskasvuun. Suomi ja muut Länsi-Euroopan maat ovat se maailmankolkka, jossa globaalisti tarkastellen muutosvalmius ja itsensäylittäminen ovat yhdistyneet, niin että voi sanoa Ranskan vallankumouksen vapauden (itseohjautuvuusarvo), veljeyden (hyväntahtoisuusarvo) ja tasa-arvon (universalismiarvo) vakiintuneen täällä arvomaailman keskeisiksi osiksi. Arvomaailman painopiste arvokartalla on ilmansuunnista luoteessa. Yhdysvalloissa sen sijaan arvomaailman painopiste on enemmän kaakossa, koska suoriutumisarvot sekä perinne- ja yhdenmukaisuusarvoihin kuuluva uskonnollisuus ovat tärkeämpiä siellä kuin Länsi-Euroopassa.

Arvojen muutos

Arvot ovat melko pysyviä, mutta eivät täysin. Aiemmin uskottiin vahvasti, että arvot muodostuvat nuoruuteen tai varhaisaikuisuuteen mennessä eivätkä sen jälkeen muutu. Jonkin maan arvomaailma muuttuisi siten vain sukupolvien vaihtumisen kautta. Tämä ”näkymättömän vallankumouksen” oppi ei tiukkaan ottaen pidä paikkaansa. Arvot muuttuvat myös aikuisiässä jonkin verran, jos yhteiskunnalliset olosuhteet muuttuvat. Taloudelliset laskusuhdanteet heikentävät universalismiarvojen ja vahvistavat turvallisuusarvojen kannatusta. Ihmiset mukauttavat arvonsa siihen, mikä on mahdollista ja reagoivat uhkiin. Vuonna 2001 syyskuun 11. päivän jälkeen turvallisuusarvojen tärkeys kasvoi Suomessakin tilapäisesti.

Sosiaalipsykologit ovat Suomessa seuranneet arvomaailman muutosta. Pyhtäällä tapahtui vuosien 1982 ja 1993 välillä muutos kohti suurempaa itseohjautuvuutta (Pohjanheimo 1997). Sen voi tulkita osaksi siirtymistä kilpailuyhteiskuntaan. Arvomaailman pysyvyyttä kuvastavat Puohinien (2002) tekemät havainnot edustavista otoksista vuosina 1991-2001. Huolimatta suuresta talouslamasta 1990-luvun alkupuolella arvomaailma ei juuri muuttunut tuona kymmenen vuoden ajanjaksona. Vasta vuonna 2005 tapahtui siirtymä, jonka voi tulkita ”uusyhteisöllisyyden” nousuksi. Itseohjautuvuuden tärkeys laski ja yhdenmukaisuuden nousi (Puohinien 2006).

Samansuuntaisen muutoksen havaitsimme Pyhtäällä vuonna 2007. Edelliseen vuosikymmeneen verrattuna universalismi ja suoriutumisarvot olivat laskeneet vastaajien arvopörssissä, kun taas perinteet olivat nousseet. Tämä muutos oli toisenlainen kuin olimme aikaisemman tutkimuksen nojalla odottaneet. Koska koulutustaso nousi ja talous kasvoi, odotimme suunnan kohti muutosvalmiutta jatkuvan. Vaihtoehtoinen hypoteesimme oli ekonomistien ”itsensä toteuttava ennuste” – koska ihmisten odotetaan työelämässä käyttäytyvän entistä enemmän taloudellisten (suoriutumis- ja valta-) arvojen mukaisesti, he noudattavat pankinjohtaja Björn Wahlroosin ohjeita ja ryhtyvät taloudellisen oman edun maksimoijiksi. Toisin kuitenkin kävi. Selitys löytynee globalisaation mukanaan tuomasta eriarvoisuuden ja epävarmuuden kasvusta. Sitä kuvastaa myös se, että tasa-arvon tärkeys kasvoi Pyhtäällä kaikkien puolueiden kannattajilla. Perinteistä vasemmisto-oikeisto-eroa ei enää löytynyt. (Helkama 2010 ja 2012.)

Pyhtääläiset vastaajat eivät ainoastaan suuntautuneet arvoissaan enemmän kohti perinteitä vaan siirtyivät myös samaistumisissaan kohti paikallisyhteisöjä. Pyhtääseen ja Suomeen samaistuminen vahvistui kaikissa kategorioissa, eikä eurooppalaisuus kasvanut (Finell ja Olakivi 2012). Kaikkiaan nämä tulokset havainnollistavat kahta asiaa, jotka ovat tyypillisiä arvomuutoksille. Toinen liittyy arvojen järjestelmäluonteeseen – kun yksi arvo, esimerkiksi turvallisuus, muuttuu, sen lähellä Schwartzin mallissa olevat arvot, jotka ovat siis motivaatiopohjaltaan samankaltaisia, pyrkivät myös muuttumaan. Näitähän ovat perinteet ja yhdenmukaisuus. Toinen on se monissa maissa ja monina aikoina tehty havainto, että muutos on samansuuntainen kaikissa kategorioissa, naisilla ja miehillä, koulutetuilla ja vähemmän koulutetuilla, Kokoomuksen yhtä hyvin kuin Vasemmistolii-ton kannattajilla. Tätä ajan henki -ilmiötä kuvastavat myös edellä esitetyt tulokset.

Lähteet ja kirjallisuutta

Finell E. ja Olakivi A. Paikkaidentiteetit pyhtääläisen ajan pyörteissä.

Teoksessa K. Helkama ja A. Olakivi (toim.): Pyhtää - yhteiskunnallinen ja psykologinen muutos (s. 147- 169). Helsingin yliopisto, 2012.

Helkama K. Moraalipsykologia.

(Sisältää yleiskatsauksen sosiaalipsykologiseen arvotutkimukseen).
Helsinki: Edita, 2009.

Helkama K. Aika, arvot ja oikeudenmukaisuus. *Psykologia* 2010, 45(2), 156-167.

Helkama K. Arvot ja arvomaailman muutos.

Teoksessa K. Helkama ja A. Olakivi (toim.): Pyhtää - yhteiskunnallinen ja psykologinen muutos (s. 31- 50). Helsingin yliopisto, 2012.

Nietzsche F. Zur Genealogie der Moral, 1887.

(Moraalin alkuperästä, suom. J.A. Hollo, Helsinki: Otava, 1969).

Pohjanheimo E. Arvojen muutos, työ ja sosiaalinen tausta.

Helsingin yliopisto: Sosiaalipsykologian laitos, 1997.

Puohiniemi M. Arvot, asenteet ja ajankuva. Vantaa: Limor, 2002.

Puohiniemi M. Täsmäelämän ja uusyhteisöllisyyden aika. Vantaa: Limor, 2006.

Schwartz SH. Universals in the content and structure of values.

M.P. Zanna (toim.): *Advances in experimental social psychology*, vol. 25, 1-65.
San Diego: Academic Press, 1992.

Spranger E. Lebensformen. Halle: Max Niemayer, 1913. (Engl. Types of men, 1928).

Vahvistuuko eettisesti kestävä toiminta yhteiskuntapoliittisella kannustamisella vai rangaistuksen uhalla?

*Liisa Björklund, TT, kehitysjohtaja Helsingin Diakonissalaitos
Jaana Hallamaa, sosiaalietiikan professori, Helsingin yliopisto*

Ihmisten motivaatiota tehdä erilaisia asioita voidaan säädellä positiivisilla ja negatiivisilla toiminnan kannustimilla ja sanktioilla, kepeillä ja porkkanoilla. Kannustimina toimivat erilaiset palkkiot ja etuudet, bonukset ja optiot, uhkaukset, karenssit, sakot ja rangaistukset. Ihmiset asettavat erilaisia toimintaa vahvistavia tai sitä hillitseviä tai ehkäiseviä kannustimia itse itselleen ja toinen toisilleen: vanhemmat lapsilleen, opettajat oppilaille ja viranomaiset kansalaisille.

Yhteiskunnassa ohjaillaan erilaisin taloudellisin ja sosiaalisin kannustimin ihmisten valintoja ja toimintaa. Esimerkiksi työuria pyritään pidentämään kannustamalla nuoria siirtymään työmarkkinoille epäämällä opintotukia tai ikääntyviä pysymään työmarkkinoilla eläkebonuksilla. Yhteiskuntapoliittisella kannustamisella voidaan merkittävästi ohjailla kansalaisten käyttäytymistä.

Hyvinvointiyhteiskunta perustuu mahdollisuudelle asettaa yhteisiä tavoitteita ja saavuttaa ne kansalaisten yhteistoiminnalla. Sen kyky tuottaa ja jakaa erilaista hyvinvointia riippuu ratkaisevalla tavalla siitä, miten ihmiset ”kannustuvat” kokoamaan ja jakamaan erilaisia hyviä. Ihmiset voivat ”kannustua” toimimaan toistensa kanssa kahdesta syystä. Tavoitteena voi olla oman hyvän kasvattaminen tai toimintaan osallistuminen päämääränä tuottaa hyvää myös yhteisölle (tai muille yhteisöön kuuluville). Kannustimia kohdentamalla vaikutetaan sekä hyvinvointiyhteiskunnan toimintaperiaatteisiin että arvoihin, joiden mukaan ihmiset toimivat.

Voidaksemme täsmällisesti vastata otsikon kysymykseen on ensin määriteltävä, *mitä kannustamisen käsite tarkoittaa*. Tämän jälkeen kurkistetaan Platonin ja Aristoteleen tapaan muotoilla kannustamisen idea ja lopuksi keskitytään pohtimaan sellaisten ihmisten kannustamista, joiden oma motivaatio osallistua yhteiskunnan toimintaan on heikentynyt. Yhteiskuntapoliittisessa kannustamiskeskustelussa palvelu- ja koulutusjärjes-

telmän ulkopuolelle syrjäytyneitä nuoria pidetään keskeisenä ongelmana. Heidän kannustamiseen tarvitaan erityisiä toimenpiteitä ja niiden muotoileminen puolestaan edellyttää syrjäytymisen problematiikan ymmärtämistä. Lyhyessä kirjoituksessa sen voi havainnollisimmin tehdä kertomalla yhden nuoren, Kallen tarinan. Keskeisiä kannustetuksi ja vaikutetuksi tulemisen motivaatiota koskevia tekijöitä ovat *intressit* eli hyväksitykset ja *preferenssit* eli mielihalut. Näiden käsitteiden avulla voidaan ymmärtää syvällisemmin ihmiseen vaikuttamisen etiikkaa erottamalla toisistaan ihmisten pysyvinä säilyvät käsitykset hyvästä elämästä ja heidän muuttuvat mielihalunsa.

Kannustaminen kiteytettynä

Analysoimalla, mitä kannustamisen käsitteellä tarkoitetaan kannustaminen voidaan kiteyttää määritelmäksi: *Kannustaja* eli jokin auktoriteettitaho kannustaa jollakin *kannustimella kannustettavaa* valitsemaan jonkin sellaisen *toimintavaihtoehdon*, joka saa aikaan auktoriteettitahon asettaman *päämäärän* tai toteuttaa sen (Björklund 2008).

Mikäli auktoriteettitaho ei ota huomioon kannustettavan omaa käsitystä omasta hyvästä, kannustaminen muuttuu pakottamiseksi, manipulatioksi tai indoktrinaatioksi. Ne ovat toiseen ihmiseen vaikuttamista ilman että otetaan huomioon vaikutustoiminnan kohteena olevan ihmisen toiveita, tarpeita tai arvoja. Tehokkaan kannustamisen ehto on, että tarjotuilla kannustimilla on jokin yhteys kannustettavan motivaatiotekijöihin, toisin sanoen asioihin, joita kannustettava itsekin pitää omalta kannaltaan edullisina, suotuisina tai hyvinä. Tehokkaat kannustimet vaikuttavat kannustettavan valintoihin niin, että tämä valitsee sekä kannustajan että kannustettavan kannalta myönteisiä toimintavaihtoehtoja.

Kannustimet toimivat parhaiten silloin, kun kannustettava kykenee toteuttamaan niiden osoittaman toimintavaihtoehdon ja kun ne eivät muutu pelkiksi rangaistuksiksi. Rangaistuksen uhka saattaa olla tehokas kannustamisen alkuvaiheessa, mutta mitä kauemmin toimintaa ohjataan pakottein, sitä varmemmin tällainen ohjaus lannistaa ihmisen ja turmelee hänen intonsa ja luovuutensa. Kannustamisen edellytys on, että kannustaja pyrkii vaikuttamaan kannustettavaan niin, että *molempien kannustamisen osapuolten hyvä intressi voisi toteutua*. Kannustaminen vaikuttami-

sen muotona edellyttää aina vaikutuksen kohteen kykyjen, kapasiteetin ja intressien tunnistamista.

Kapasiteetti ja kyvyt kannustamisen edellytyksenä

Ulkopuolelta asetettua kannustinta, kuten yhteiskuntapoliittista kannustamista tarvitaan erityisesti silloin, *kun toimija halutaan saada tekemään jotain sellaista, mitä hän ei muuten tekisi*. Kannustaminen on pohjimmiltaan vaikuttamista, jonka tavoitteena on muuttaa sen kohteena olevan ihmisen toiminnan edellytyksiä. Vaikuttaminen voi kohdistua kapasiteetteihin (fyysiset, psyykkiset, sosiaaliset voimavarat), toimintaedellytyksiin (estetään tai mahdollistetaan jotain konkreettisesti), preferensseihin ja niiden järjestykseen (mainostaja), intresseihin (intressien tiedostaminen ja niiden asettaminen) ja/tai motivaatioon (tavoittelemisen intensiteetti ja kesto). Kannustettavan kapasiteetit rajaavat hänen kykyään tulla kannustetuksi (esimerkiksi lasta kannustetaan eri asioihin kuin aikuista).

Mitä paremmin kannustaja tuntee kannustettavan kapasiteetit, tämän hallussa olevan tiedon, intressit ja preferenssit, sitä paremmin hän pysyy valikoimaan tehokkaat kannustimet. Objektivisessa kannustamisessa (ulkopuolelta tuleva kannustin) kannustaja pyrkii tunnistamaan kohteen toimintavalmiuksia, kapasiteetteja ja kykyjä sekä muokkaamaan niitä omalta kannaltaan suotuisiksi. Tehokkaan kannustamisen vaikutuksesta toiminnan kohteen toimintavalmiudet ja kyvyt kehittyvät niin, että niiden harjaannuttamista ja toteuttamisesta tulee myös kannustettavan omia päämääriä, ja hän haluaa vapaaehtoisesti hyödyntää niitä omassa toiminnassaan (kannustaminen kasvatuksessa ja koulutuksessa). Parhaassa tapauksessa kannustettava valitsee kannustavan auktoriteetin päämäärät omikseen, jolloin varsinaista kannustamista ei enää tarvita.

Intressit ja preferenssit kannustamisen edellytyksenä

Jaana Hallamaa on tarkastellut ihmisiin vaikuttamisen etiikkaa, ihmisten motivaatiomekanismien syntymistä ja vaikutuksia intressin ja preferenssin käsitteiden avulla. Ihmisillä on erilaisia pysyvämpiä intressejä ja vaihtuvia preferenssejä, joiden välillä ihmiset tekevät päivittäisiä valintoja ja asettavat tavoitteitaan (Hallamaa 2012). Kannustimet toimivat toimijan

intressien eli hyvä-käsitysten ja preferenssien eli mielihalujen vahvistimina antamalla toimijalle syyn tarttua johonkin kannustajan esittämään toimintavaihtoehtoon. Kannustimien onnistunut asettaminen perustuu siihen, että niiden asettaja tunnistaa ja ymmärtää kannustettavaa toimijaa motivoivat tekijät.

Kannustettavan *preferensseillä* tarkoitetaan tässä yhteydessä toimijan arvostuksia, arvoihin perustuvia valintatottumuksia ja kannustimia koskevien valintakriteerien järjestystä kulloisessakin kannustustilanteessa. Preferenssit ovat ihmisen haluamia asioita ja halun kohteita mieltymyksen merkityksessä. Kussakin yksittäisessä tilanteessa preferenssi on asia, jonka ihminen haluaa tehdä/saattaa voimaan tai jonka hän uskoo tyydyttävän hänen senhetkisen mielihalunsa. Preferenssien pohjalta voidaan määritellä toimijan yksityinen preferenssijärjestys, joka ohjaa toimijan valintoja erilaisissa sosiaalisissa vuorovaikutustilanteissa. Haluilla viitataan tässä yhteydessä toimijan sellaisiin haluihin, jotka saavat hänet aikomaan ja valitsemaan joillakin tavoilla. Toimijalla voi olla voimakkuusasteiltaan erilaisia vaihtuvia haluja, jotka eivät vielä johda mihinkään toimintaan ryhtymiseen. Toimijoiden toimiessa tavalla, joka on mahdollista selittää merkityksellisten, järkevien halujen ja toiveiden avulla, halut voidaan nähdä kannustumisen syinä.

Intresseillä tarkoitetaan toimijan pysyvämpiä preferenssijärjestyksiä, jotka eivät ole niin riippuvaisia tilannekohtaisista tekijöistä tai olosuhteiden muuttumisesta kuin preferenssit. Intressit ovat asioita, joita ihminen tarvitsee, jotka lisäävät hänen hyvinvointiaan ja/tai täydellistävät häntä kuten erilaiset kyvykkyydet ja erityiset osaamisalueet, kiinnostuksen kohteet (ekselenssit). Intressit avaavat näkymän ihmisen elämään kokonaisuutena: mitä kyvykkyyksiä, (elin)tapoja ja tottumuksia sekä inhimillisiä suhteita yms. ihmisen kannattaa hankkia ja missä/kuinka hänen kannattaa harjaannuttaa itseään, jotta hänen elämästään tulisi mahdollisimman hyvä, tyydyttävä ja onnistunut kokonaisuus.

Intressit ja arvot sisältävät toimijan käsityksiä omasta hyvästä ja sen suhteesta toisten hyvään. Mikäli toimijalla ei ole käsitystä omaa toimintaansa ohjaavista arvoista, hänen valintansa ovat tilannekohtaisten halujen ja mieltymysten ohjailtavissa. Toimijat sitoutuvat joihinkin toimintatapoihin silloin, kun ne ovat heidän arvojensa mukaisia. Jos toimija ei tunnista eikä kykene muotoilemaan omia pysyviä intressejään, hänen

käyttäytymistään on vaikea ennakoida ja myös hänen sitoutumisensa yhteisiin arvoihin on häilyvä. Yhteiskuntapolitiikassa kannustuksella pyritään usein vetoamaan kansalaisten pysyvämpiin intresseihin ja arvoihin, jotta he esimerkiksi sitoutuisivat pysymään työmarkkinoilla mahdollisimman pitkään. Mainostaja sen sijaan pyrkii vaikuttamaan mahdollisimman tehokkaasti ihmisten vaihtuviin mielihaluihin. Vetoamalla preferensseihin pyritään synnyttämään koko ajan uusia tarpeita ja haluja, jotta ihmiset esimerkiksi kuluttaisivat yhä enemmän.

On kuitenkin virhe ajatella, että yhteiskuntapoliittisen kannustamisen ydin olisi siinä, miten valtatahon (julkisen vallan, valtiovallan, viranomaisien) kannustimet on viritetty. Suomessa 1990-luvulta 2000-luvulle asti toteutettu kannustin- ja aktivointipolitiikka keskittyi tarjoamaan kansalaisille erilaisia työllistymistä edistäviä kannustimia, joiden vaikuttavuus ei kuitenkaan monien arvioiden mukaan vastannut odotuksia. Näin kävi erityisesti sellaisten ihmisten kohdalla, joilla työttömyyden lisäksi on joidenkin sairauksien, päihde- ja mielenterveyden ongelmien vuoksi työkykyä vähintään väliaikaisesti alentavia tekijöitä. Kriittisesti tarkasteltuna erilaisissa työvoimahallinnon kannustin- ja aktivointitoimenpiteissä ei kyetty ottamaan riittävästi huomioon kannustettavien työttömien ihmisten motivaatiotasoa, toimintavalmiuksia ja käsitystä heille merkityksellisistä asioista.

Edellä sanotun perusteella voidaan jo tässä vaiheessa vastata otsikon kirjoittajalle esittämään kysymykseen: Eettisesti kestävä toiminta vahvistuu molemmilla, sekä yhteiskuntapoliittisella kannustamisella että rangaistuksen uhalla, *mikäli näillä vaikuttamisen muodoilla on yhteys ihmisen intressiin*. Kiinnostavaksi otsikon kysymys muuttuu silloin, kun kysymme, mikä on ihmisten käsitys hyvästä ja mitkä ovat hänen intressinsä. Miksi toiset ihmiset ikään kuin automaattisesti ja suurimman osan ajasta pystyvät toimimaan tavoilla ja valitsemaan asioita, jotka edistävät sekä heidän omaa että toisten hyvää, kun taas toiset ihmiset tuntuvat jatkuvasti tekevän asioita, jotka vievät heitä kohti yhä syvenevää syrjäytymisen kierrettä.

Platonin pakkokeinot ja Aristoteleen aktivointipolitiikka

Kannustamisen ajatus ei ole uusi. Jo Platonin Valtiossa ihmisiä ohjataan työhön ja yhteistoimintaan, jotta saataisiin aikaiseksi niitä hyviä, joita ihmiset tarvitsevat. Platonin mielestä kansalaiset tekevät enimmäkseen vääriä valintoja, ja siksi heitä on ohjattava tekemään yhteiskunnan kannalta vähemmän haitallisia asioita. Valtatahon on parannettava ne, jotka ovat parannettavissa ja vaikutettava muihin niin, etteivät nämä huomaa sitä. Platonin asenne yhteiskunnan toimintaan on välineellinen, koska kaiken toiminnan tarkoituksena on saavuttaa yksi suuri päämäärä. Ihmiset on saatava toimimaan joko kannustamalla tai ohjaamalla niin, että he toteuttavat elämässään tätä päämäärää. Platonin ajatusten avulla on kiinnostava tarkastella sitä, kannustetaanko kansalaisia tavoittelemaan monia heidän hyvinä pitämiään asioita vai ohjataan heitä tavoittelemaan esimerkiksi yksinomaan taloudellista etua sekä minkälaista ohjaamista eri ihmisryhmät tarvitsevat.

Platonin käsitykset ihmisten ohjaamisesta eivät täytä kannustamisen määritelmän mukaisia ehtoja. Platonin käsityksissä ei löydy lopultakaan paikkaa kannustamiselle, koska valtataho ei esitä kansalaisille erilaisia toimintavaihtoehtoja, joista valita, eikä myönnä heille harkintavaltaa kannustinhyvien valikoimaan. *Ohjaaminen* ei jätä tilaa ihmisten omaa hyvää koskeville valinnoille samassa merkityksessä kuin kannustaminen. Valtataho toimisi Platonin mukaan väärin, jos se jättäisi ihmiset oman ymmärtämättömyytensä varaan ja kannustumaan mahdollisesti väärin asioihin. Koska suurin osa ihmisistä valitsee kuitenkin väärin, heitä ei ole mielekästä yrittää kannustimien avulla saada toimimaan toisin, vaan *heidät on määrättävä toimimaan* niin kuin hyvän idea edellyttää. Platonia voidaan kutsua pessimistiksi, koska hän esittää, ettei suurinta osaa ihmisistä saada valitsemaan sellaisia toimintatapoja, jotka toteuttaisivat hyvän ideaa.

Aristoteles sen sijaan ajattelee ihmisen voivan kehittyä toimintavalmiuksissaan. Hänen mukaansa elämästä tekee onnellista muun muassa se, että ihminen saa käyttää kykyjensä ja taitojansa sen yhteisön hyväksi, johon hän kuuluu. Kapasiteetti, kyvyt ja taidot ovat edellytyksiä sille, että ihmistä on mahdollista kannustaa. Aristoteleen ihmiskäsityksen mukaan yksilö haluaa lähtökohtaisesti kehittyä, oppia uutta ja harjoittaa synnynäisiä lahjojaan. Ihmisellä on tarve osallistua yhteisönsä toimintaan, mikä vuoksi yhteisön on tarjottava hänelle tilaisuuksia toteuttaa kykyjään ja

harjoittaa taitojaan. Aristoteleen mielestä ihmiset voivat tavoitella monia hyvinä pitämiään asioita, joiden ei tarvitse toteuttaa vain yhtä päämäärää. Aristoteleskin ymmärsi, että osa ihmisistä on kuitenkin sellaisia, jotka tekevät itsensä ja yhteisönsä kannalta huonoja valintoja, mutta toisin kuin Platon Aristoteles ajattelee, että heitä voidaan *onnistuneella politiikalla kannustaa edistämään toiminnallaan yhteistä hyvinvointia*.

Sekä Platon että Aristoteles korostavat, että vain kasvattamalla voidaan saada aikaan kunnan kansalaisia, jotka ymmärtävät pyrkiä hyvään elämään. Heikkoluonteisia ja -tahtoisia sekä pahoja ihmisiä ohjaavat huonot impulssit. Klassisen käsityksen mukaan he eivät osaa tavoitella järkeviä päämääriä, koska heidän käsityksensä hyvästä on turmeltunut. Platonin ja Aristoteleen luokitukset vaikuttavat nykytilanteen kannalta yksinkertaistuksilta, mutta niiden avulla voidaan havainnollistaa kannustamisen kannalta olennaisia kysymyksiä: Miten voidaan vaikuttaa ihmiseen, joka jostain syystä toimii vastoin omaa ja yhteiskunnan hyvää? Miten asettaa kannustimia ihmiselle, jonka käsitys omasta hyvästä on turmeltunut jo lapsuudessa? Miten kannustaa nuorta, jota ei huvita mennä kouluun tai tehdä töitä tai yhtään mitään? Miten synnyttää ihmisessä intressi, joka ohjaa valitsemaan asioita, jotka rakentavat hänelle itselleen myönteistä tulevaisuutta?

Syrjäytymisvaarassa olevien kannustaminen

Yhteiskuntapoliittisella kannustamisella pyritään ohjailemaan kaikkien kansalaisten valintoja ja toimintatapoja vastaamaan talouden ja yhteiskunnan intressien muutoksia. Erityisiä kannustintoimenpiteitä kohdistetaan ihmisiin, jotka eivät osallistu yhteisen hyvinvoinnin tuottamiseen ja jotka uhkaavat eri syistä jäädä hyvinvointiyhteiskunnan ulkopuolelle. Viimeaikaisen yhteiskuntapoliittisen keskustelun ytimessä ovat olleet syrjäytymisuhan alla elävät nuoret, jotka eivät suorita peruskoulua tai ammattitutkintoa loppuun ja jäävät kaikkien palvelujen ja työelämän ulkopuolelle ajelehtimaan (Myrskylä 2011).

Suomessa on työ- ja elinkeinoministeriön tilastojen mukaan noin 40 000 sellaista alle 30-vuotiasta, jotka eivät ole sen paremmin työssä kuin missään koulutuksessakaan. Yhteiskuntatakuun välityksellä kohdistetaan näihin nuoriin tulevien vuosien kuluessa monia erilaisia yhteiskuntapoliittisia

kannustintoihin. Yhteiskunnan pyrkimyksenä on tarjota jokaiselle alle 25-vuotiaalle nuorelle ja alle 30-vuotiaalle vastavalmistuneelle työ-, harjoittelu-, opiskelu-, työpaja- tai kuntoutuspaikka viimeistään kolmen kuukauden kuluessa työttömäksi joutumisesta (TEM 2012, Yhteiskuntatakuu). Miten yhteiskuntatakuun toimenpiteiden vaikuttavuus voitaisiin varmistaa ja saada syrjäytymisuhan alla oleva nuori kouluttautumaan ja työllistymään?

Helsingin Diakonissalaitoksen etsivän nuorisotyön hanke Vamos tavoittaa vuosittain satoja syrjäytymisuhan alla eläviä nuoria. Vamoksen toiminnan tarkoituksena on vahvistaa nuoren omia voimavaroja ja vahvuuksia sekä tukea nuorta kiinnittymään yksilöllisesti arvioituun ja suunniteltuun jatkokopluun. Pää tavoitteena on löytää nuorelle tie koulutukseen tai työelämään. Vamoksen ammattilaiset pyrkivät vaikuttamaan koulutus-, sosiaali- ja terveystalvurjen käytäntöihin niin, että mahdollisimman monella nuorella olisi mahdollisuus selvittää elämäkriisistään ja rakentaa myönteistä tulevaisuutta. He ovat kertoneet yhden Vamos-nuoren, Kallen tarinan, joka valaisee toisaalta nuoren syrjäytymisen toisaalta häneen vaikuttamisen mahdollisuuksiin liittyviä ongelmia suomalaisessa yhteiskunnassa. (Helsingin Diakonissalaitos 2012, Vamos-hanke)

Kalle syntyi 20 vuotta sitten. Hän asui lapsuutensa hyvällä asuinalueella Helsingin keskustassa. Kalle sai lapsena erinomaiset neuvolapalvelut. Yksinhuoltajaäidin mäsennukseen järjestettiin keskusteluapua mielenterveystoimistossa ja työterveyshuollossa otettiin puheeksi äidin päihdeongelma. Päiväkodissa Kalle sai hyvää perushoitoa. Hänen ylivilkkauteensa ja häiriökäyttäytymiseensä etsittiin apua lukuisissa moniammatillisissa tapaamisissa. Neuvolasta saadulla läheteellä Kallen kömpelyyteen ja motorisiin ongelmiin etsittiin syytä erikoissairaanhoidossa. Kotiapuakin tarjottiin. Peruskoulun ala-asteella Kalle sai opiskelijahuoltotyöryhmän aloitteesta erityistä tukea. Koulukiusaamiseen puuttumiseksi koulu osallistui kansalliseen Kivakoulu-hankkeeseen. Yläasteella kuraattori ohjasi Kallen kouluterveydenhoitajalle runsaiden poissaolojen vuoksi. Hän sai lähetteen oppimisvaikeuksien arviointitutkimuksiin. Työvoimatoimisto puuttui järeällä lomake-, ohje- ja työharjoitteluosoituspatterilla Kallen ja tämän työttömäksi jääneen äidin tilanteeseen. Kallelle järjestyi kurssi peruskoulun loppuunsaattamiseksi. Kallen keskeytettyä kurssin sosiaalityöntekijä yritti kannustaa Kallea aktivoitumaan alentamalla tämän saamaa toimeentulotukea useita kertoja. Hän ehdotti myös Kallen terveydentilan arvioimista ja päihdeongelman hoitoa nuorisoasemalla. Kallelle tarjottiin myös oikeusapua tulevaa oikeudenkäyntiä varten ja niin edelleen.

Vamoksen etsivän nuorisotyön tavoittama Kalle on nyt kaksikymmentävuotias, päihderiippuvainen rikollisuuteen ajautunut päämäärätön nuori, joka on tavannut lyhyen elämänsä aikana toista sataa eri ammattiautta-

jaa. Hänestä on kirjattu satoja suoritteita. Kaikkien hyvinvointipoliittisten toimenpiteiden, palveluiden ja mahdollisuuksien äärellä Kallesta on tullut yhteiskunnalle monessa mielessä hyödytön ja kallis, koska hänellä ei ole koulutusta, osaamista, eikä mitään tarjottavaa yhteiskunnalle. Kalle on lisäksi osaton, koneella yökaudet istuva nuori, jolla on "väärät" kaverit. Kalle on omasta mielestään onneton, masentunut ja ahdistunut. Lisäksi Kallen terveys on huono, hän kärsii ylipainosta, infektioista, mielenterveys- ja päihdeongelmista ja hänen hampaansa ovat todella huonossa kunnossa.

Kallen tarinaa voidaan analysoida sekä Kallen kehityshistorian että palvelujärjestelmän toiminnan kannalta ja arvioida niitä tekijöitä, jotka ovat johtaneet Kallen syrjäytymiseen. On yksipuolista kritisoida pelkästään palvelujen toimimattomuutta, mutta Vamoksen asiantuntijoiden mukaan palvelujärjestelmässä on merkittäviä heikkouksia ja sellaisia käytäntöjä, joiden avulla ei voida nykyään puuttua kokonaisvaltaisella tavalla ajelehtivan ja ahdistuneen nuoren elämäntilanteeseen. Tämän vuoksi häntä ei myöskään kohdata.

Analyysia voidaan edelleen syventää tarkastelemalla nuorten ongelmia lähemmin. Monen nuoren kohdalla kyse ei ole vain nuoruuden ikäkriisistä, vaan syvemmästä vaikeudesta löytää omalle elämälleen suuntaa ja itseä motivoivia asioita sekä vaikeuksista pitää itsestään huolta. Etsivän työn asiantuntijoiden mukaan nämä nuoret ovat kadottaneet intressinsä. Heillä ei ole vaikeuksia tietää, mikä saattaisi olla heille hyväksi, mutta heillä ei ole voimavaroja ryhtyä tavoittelemaan itselleen parempaa tulevaisuutta. Sen sijaan heidän päivänsä kuluvat päihteiden, pelien ja sekoilun keskellä tai he eristäytyvät täydellisesti muista ja vaipuvat apatiaan. Nuorilla ei ole kokemusta siitä, että he ovat arvokkaita ihmisiä, joilla on edessään merkityksellinen tulevaisuus, vaan elämä on lyhytjännitteistä, hetkellisten mielihalujen tyydyttämistä.

Eettisesti kestävä tapa vaikuttaa näihin nuoriin edellyttää yhteyden saamista heihin yksilöinä niin, että jokaisen kanssa voidaan yhdessä ryhtyä tunnistamaan ja vahvistamaan intressejä. Niiden varassa he voivat asettaa tavoitteita, jotka auttavat rakentamaan itselleen kestävämpää, omalta ja koko yhteiskunnan kannalta arvokasta tulevaisuutta. Nuorten kannustamisen edellytyksenä on ymmärtää, miten nuoren intressi rakentuu, ja kohdata hänet sellaisilla tavoilla, että intressin tunnistaminen on

mahdollista. Seuraavaksi pohditaan, mitkä ovat intressin muodostumisen edellytykset ja mitkä tekijät mahdollistavat ihmisen omanarvontunnon ja hyvä-käsityksen syntymisen.

Miten ymmärtää ihmisen hyvä?

Hyvän käsitteen analysoiminen auttaa ymmärtämään intressejä ja preferenssejä. Hyviä voidaan luokitella ja jaotella erilaisten kriteerien avulla. *Luonnollisiksi hyviksi* voidaan kutsua ihmisen synnynnäisiä ominaisuuksia, joita hän tarvitsee 1) pysyäkseen hengissä ja 2) voidakseen kehittyä. Ensijainen luonnollinen hyvä on ihmisen ruumiin terveys, johon kuuluvat sekä autonomiset elintoiminnot että tahdonalaiset funktiot. Luonnollisen hyvän pohjana on eri elinten tarkoituksenmukaisen toiminnan kannalta riittävän hyvä morfologinen "kunto" mutta myös ruumiintoimintojen kokonaisuus, joka mahdollistaa paitsi elämän jatkumisen myös tahdonalaisten funktioiden kehittämisen, ts. oppimisen ja harjaantumisen. Elinten morfologinen hyvä ja sille perustuva ruumiintoimintojen funktionaalinen hyvä (eräänlainen tekninen hyvä, joka on elämän jatkumisen kannalta välineellistä hyvää) luovat edellytykset teknisen hyvän – erilaisten taitojen ja kykyjen – kehittymiselle mutta myös hedonisen hyvän (mielihyvä) kokemiselle sekä hyvinvoinnille.

Lapsi kokee hedonista hyvää, kun hänen tarpeensa tyydytetään. Lapsen tarpeet ovat niin akuutit ja eriytymättömät, että niiden tyydyttäminen tyydyttää myös hänen kunkin hetkiset preferenssinsä. On lapsen intressien mukaista, että hänen tarpeensa tyydytetään riittävän hyvällä tavalla. Tarpeet voidaan tyydyttää monella eri tavalla, tärkeintä on, että niihin vastataan ja että lapsen huolenpidosta vastaavat eivät toimi mielivaltaisesti. Lapsen on voitava luottaa siihen, että hänestä huolehditaan. Tapa, jolla lapsen tarpeet otetaan huomioon, määrääytyy sosiaalisesti lapsen kulttuurisen ympäristön mukaan. Jokaisessa kulttuurissa on normatiivinen käsitys siitä, mikä on lapsen hyvä. Tämä on yhteydessä kulttuurin käsityksen hyvästä elämästä ja sen ehdoista mutta myös kunkin kulttuurin käsitykseen ihmisarvosta ja sen mukaisesta käyttäytymisestä yhteisössä. Lapsen intressistä voidaan puhua objektiivisessa mielessä. Olipa lapsella mitkä tahansa yksilölliset ominaisuudet, jokaisen lapsen intressi on, että hänen tarpeensa tyydytetään ja hänestä pidetään huolta tavalla, joka mahdollistaa hänen tasapainoisen kasvunsa ja kehittymisensä. Erilaisia

tapoja huolehtia lapsesta voidaan verrata keskenään ja saada objektiivista tietoa siitä, mitkä niistä vaikuttavat suotuisasti ja edullisesti lapsen kehittymiseen ja hyvinvointiin.

Objektiivisen tiedon pohjana on jonkin tai joidenkin (normatiivisesti valittujen) kriteerien valitseminen vertailun pohjaksi. Lapsella halut ja tarpeet ovat eriytymättömästi yhtä. Vanhemmalle lapsen tarve ilmenee lapsen haluna. Koska tarpeen tyydyttäminen on miellyttävää, lapsi kokee hedonista hyvää. Hän saa sen, mitä hän tarvitsee mutta samalla myös hänen halunsa tyydyttyy, hän tuntee mielihyvää. Lapsen tasapainoiseen kehitykseen kuuluu myös, että hän oppii tunnistamaan ja saa ilmaista tyytymättömyyttä, pettymyksiä ja mielihyvä. Vanhemman tehtävä on kestää ja auttaa myös lasta kestämaan negatiiviset tunteet sekä osoittaa tapoja kanavoida ne tavalla, joka ei ole lapsen tai muiden ihmisten kannalta vahingollinen.

Lapsi ei osaa ilmaista, mikä häntä kulloinkin "vaivaa", vaan on vanhemman tehtävä tulkita lapsen halua ja vastata siihen, toisin sanoen nähdä, mitä lapsi tarvitsee. Hyvässä hoidossa lapselle alkaa muodostua käsitys omista tarpeista ja siitä, kuinka niihin pitää vastata. Hyvään huolenpitoon kuuluu myös se, että lapselle kehittyy rikas ja monipuolinen keinovalikoima tyydyttää itse tarpeitaan. Suotuisissa oloissa lapsen kasvuun kuuluu myös sellaisen itsetuntemuksen kehittyminen, että lapsi tunnistaa ja saa ilmaista omia mieltymyksiään ja tyydyttää niitä (riittävässä määrin). Tarpeet ja halut alkavat eriytyä: syöminen on hyvä asia, vaikka aina ei saa lempiruokia; riittää että niitä saa edes joskus. Ruumiillinen vankistuminen auttaa vähitellen myös lykkäämään tarpeen tyydytystä. (Mieli)halujen tyydyttämättä jättämisen aiheuttamat turhautuminen ja pettymykset opettavat sietämään omia tunteita ja löytämään uusia keinoja löytää iloa ja tyydytystä (= hedonisia hyviä).

Hyvää elämää ylläpitävän perustan rakentumisen kannalta terveet arki-ritiinit ovat keskeisessä asemassa: tarpeet tyydytetään mielekkäällä tavalla, saadaan tyydytystä tavallisista, toistuvista asioista, arki on turvallista, mutta siihen kuuluu myös innostavaa ja kiinnostavaa tekemistä. Hyvästä arjesta lapsi oppii asettamaan päämääriä ja tavoittelemaan niitä omalla ja yhteistoiminnalla. Jos nämä rakenteet puuttuvat, tarpeita ei tunnisteta ja niiden tyydyttämiseksi tarvittavia ponnisteluja ei osata mitoittaa oikealla tavalla. Syntyy epämääräistä haluamista, johon yritetään vastata tyydyttämällä kunkin hetkisiä preferenssejä.

Keskeinen osa lapsen suotuisassa kehityksessä on hankittujen ja opittujen hyvien rakentuminen. Hyvässä hoidossa ja hyvän kasvatuksen ja opetuksen ansiosta hänelle kehittyy *teknisiä hyviä*, ts. erilaisia opittuja ja harjaantumisen kautta hankittuja kykyjä ja taitoja. Hän kartuttaa tietoaan mutta kehittyy myös persoonana niin, että hän pystyy tunnistamaan osaamistaan, kykyjään ja taitojaan sekä omaehtoisesti kehittämään ja lisäämään niitä. Koska hänen tarpeistaan on pidetty huolta, hänelle on muodostunut käsitys omasta arvosta: minä olen muille niin tärkeä, että he ovat ottaneet huolehtiakseen hyväni toteutumisesta. Koska minä olen muille tärkeä, on tärkeää, että minä huolehdin itsestäni, jotta voin puolestani huolehtia muista. Omanarvontunto rakentuu tämän pohjalle, ja se mahdollistaa sen, että ihminen tunnistaa omat kykynsä, taitonsa ja hänen ulottuvillaan olevat mahdollisuudet. Näistä kaikista muodostuu hänelle resursseja, joita hän pystyy enenevässä määrin ottamaan käyttöönsä. Hyvien resurssien mielekäs käyttäminen tuottaa lisää hyviä resursseja (Matteuksen periaate).

Omanarvontunto ja oman ihmisarvon tunnistaminen luovat pohjan sille, että ihminen voi muodostaa käsityksen omista intresseistään: millaista elämää haluan elää ja millaisen elämän haluan elää. Riittävän hyvissä olosuhteissa kasvavalle muodostuu vähitellen lapsuuden ja nuoruusiän kuluessa subjektiivinen ja subjektiivisesti haltuun otettu intressikäsitys. Jos minäkäsityksen perusta on terve, *subjektiivinen intressikäsitys* on yksilöllinen muunnelmä *objektiivisesta* (siis lapsen aitoa hyvää koskevasta) *intressikäsituksesta*. Ihminen oppii asettamaan tavoitteita ja ottaa itseään koskevia päätöksiä tehdessään sekä omaa toimintaansa suunnitellessaan huomioon kokonaisyhyvinvointinsa ja muodostaa itselleen oman elämän-suunnitelman.

Käsitys omista intresseistä ilmaisee kunkin (normatiivisen) käsityksen siitä, mikä on hänen hyvä elämänsä. Emme läheskään aina toimi oman intressiemme mukaisesti ja usein toimimme niitä vastaan. Tätä on selitetty heikkotahtoisuudella (ks. edellä Platon ja Aristoteles). Asia voidaan käsitteellistää myös teon teorian avulla. Tahdomme intressiemme toteutuvan ts. että toimintamme vaikutuksesta meidän hyvämmme toteutuu. Hyvän toteutuminen on kuitenkin monen teon päässä, eikä meillä ole tiedossamme sellaista *tekosarjaa*, joka varmasti ja vääjäämättä toteuttaisi hyvän elämän. Sen sijaan välittömän mielihyvän lähteitä on tarjolla paljon ja niihin käsiksi pääseminen on helppoa.

Kulttuurista on karsittu paljon ihmisen käyttäytymistä kontrolloivia elementtejä. Ihmisiä ei saa syyllistää eikä moralisoida, jokaisen täytyy löytää itse oma tapansa tulla onnelliseksi. Erilaisia onnen tavoittelemisen tapoja voi olla lukemattomia, mikään ei ole toista parempi. Samaan aikaan, välitöntä mielihyvää tuottavia asioita on tuotu tarjolle valtavasti (eikä niitäkään saa moralisoida). Kun vielä intressin – elämän kokonaisuhyvän – toteuttaminen edellyttää usein ryhtymishetkenä vastenmielisyyttä herättävien tekojen tekemistä ja epämiellyttävää vaivannäköä, ei ole ihme, että helposti tyydytettävän halun seireeninlaulua seurataan. Tilanne on epäreilukin: helposti tyydytettäviä haluja herätetään meissä mainosten ja erilaisten markkinointikikkujen avulla koko ajan huippopsykologien asiantuntemuksella – ilman että osaamme kiinnittää asiaan juuri mitään huomiota.

On lapsen intressin mukaista, että hän saa kasvaa suotuisissa oloissa. Toisin sanoen on aina sitä parempi lapselle mitä täydemmin hän saa kehittyä siksi, joka hän parhaimmillaan voi olla. Tästä näkökulmasta olot, joissa niin monet lapset joutuvat elämään, ovat kauhistuttavan huonot. Suuri osa ihmiselle avoimista mahdollisuuksista riippuu siitä sosiaalisesta tilanteesta, jossa hän elää. Nitistävässä ja vähättelevässä ympäristössä lapsi ei voi käyttää edes sellaisia tilaisuuksia ja mahdollisuuksia hyväkseen, joiden hyödyntämistä kukaan ei varsinaisesti estä. Esteet ovat muuttuneet sisäiseksi ja lapselta puuttuu käsitys omasta arvosta ja kyky tunnistaa strukturoidulla tavalla omia tarpeitaan. Jäljelle jää epämääräinen haluaminen, johon yritetään vastata tyydyttämällä kunkin hetkisiä preferenssejä. Suotuisissa oloissa lapselle kehittyy vähitellen käsitys omasta hyvinvoinnista. Siihen kuuluu huolenpito omasta terveydellisestä, sosiaalisesta ja psyykkisestä hyvästä mutta myös monipuolinen toiminta, jossa ihminen hankkii, kehittää ja käyttää kykyjään häntä intellektuaalisesti, sosiaalisesti ja kulttuurisesti tyydyttävällä tavalla. Tasapainoisessa elämässä toiminta, joka ylläpitää ja lisää ihmisen hyvinvointia, on samalla toimintaa, joka ylläpitää ja lisää sosiaalista hyvinvointia.

Tarpeita voidaan tarkastella ja luokitella Maslow'n tunnetun hierarkian avulla. Hierarkia on virheellinen siinä mielessä, että se edellyttää, että alemman portaan tarpeiden pitää tyydyttyä ennen kuin voidaan siirtyä seuraavalle. Sitä voidaan kuitenkin käyttää tiivistämään se, millaisista elementeistä ihmisen hyvinvointi koostuu. Maslow'n mallia voidaan pitää puutteellisena siinä, että se pitää ihmistä staattisena olentona, siksi hä-

nen teoriaansa on täydennettävä. Amartya Sen ja Martha Nussbaum ovat kyvykkyyksmallissaan (capability approach) kuvanneet toimivan ihmisen, joka käyttää ja hankkii kykyjä ja mahdollisuuksia sekä käyttää resursseja sosiaalisessa kontekstissa. Kyvykkyyksmallin mukaan muiden ihmisten suhtautuminen ja kulttuuriset konventiot estävät tai edistävät ihmisten mahdollisuutta käyttää hyväkseen tarjolla olevia – sisäisiä ja ulkoisia – resursseja (Nussbaum & Sen 1993).

Tarpeiden ja halujen suhdetta ja merkitystä voidaan valaista asettamalla ne yhteyteen preferenssien ja intressien kanssa: Ihmisen intressi (laaja merkitys) on, että hänen tarpeensa tulevat riittävällä tavalla tyydytetyiksi. Tarpeentyydytyksessä myös laadulla on kuitenkin väliä, minkä vuoksi Maslow'n teoria on puutteellinen siinä, että se eristää eri tarpeet toisistaan. Ihmisen resurssit (taidot, kyvyt, mahdollisuudet, varat) vaikuttavat siihen, kuinka hän tyydyttää (perus)tarpeitaan – syödäänkö hampurilaisia vai tehdäänkö kotiruokaa. Ei ole mikään konsti asettaa hetkellistä mielihyvää tuottavaa tekemistä laajemman intressin toteuttamisen edellyttämän toiminnan edelle. Juuri tämän vuoksi ihmisellä pitää olla intressien mukaista elämänmuotoa ylläpitäviä rutiineja, tapoja ja tottumuksia. Silloin preferenssihoukutukset eivät saa hänestä ylivaltaa. Tiedot, taidot ja kyvyt muodostavat yhdessä ulkoisen sosiaalisen ympäristön kanssa ihmisen resurssit. Ihmisen mahdollisuus (laajuus, pitkäaikaisuus, intensiteetti) käyttää resursseja(an) riippuu sisäisistä (arvokkuus, itsetuntemus ja itsetunto) ja ulkoisista (agentille annettu sosiaalinen status, odotukset ja suhtautuminen, ihmisarvo) tekijöistä.

Mitätöivässä roolissa eläminen kutistaa resursseja ja/tai vie voimia, koska ihmiseltä kuluu valtavasti energiaa sen osoittamiseen, että kyllä minä pysyn, vaikka ette uskokaan siihen ja/tai halua sitä. Voimaannuttavat roolit mahdollistavat agentille omien resurssien maksimaalisen hyödyntämisen ja omien kykyjen rajoja koettelevan toiminnan (hyväksyvässä ympäristössä epäonnistuminen ei johda katastrofiin).

Eettisesti kestävässä toisen ihmisen valintoihin ja toimintaan vaikuttamisessa otetaan huomioon vaikutuksen kohteena olevan resurssit ja intressit. Nämä huomioimalla vaikuttaminen muuttuu osapuolten väliseksi vuorovaikutukseksi, jossa pystytään edistämään yhteistoiminnalla yhteistä intressiä. Kallen kohdalla tämä tarkoittaisi hänen tosiasiallisten resurssiensa kartoittamista ja hänen intressiensä selvittämistä. Vasta tä-

män jälkeen häneen voitaisiin kohdistaa kannustimia, jotka toimisivat tarkoitetulla tavalla. Päihderiippuvaisen ja sosiaalisia tilanteita pelkäävän Kallen resurssit eivät riitä vielä työnhakuun, eikä hän pysty hyötymään koulutuspaikasta tai kykene töihin, koska hän on kroonisesti väsynyt. Kaikki yhteiskuntapoliittiset kannustintoinenpiteet, jotka eivät ota näitä tekijöitä huomioon, ovat yhteiskunnan resurssien tarkoituksetonta tuhlaamista.

Yhteiset intressit

Edellinen pohdinta osoittaa, että inhimilliset kasvuolosuhteet vaikuttavat merkittävästi siihen, mihin ihminen on kannustettavissa. Mikäli ihmiselle ei ole kehittynyt pysyviä subjektiivisia intressirakenteita, ei myöskään objektiivinen kannustaminen onnistu, ja asetettujen kannustien toimivuus ja tehokkuus on sattumanvaraista. Kallen tarina osoittaa, että syrjäytynyttä nuorta on vaikea kannustaa, mikäli hänelle ei ole päässyt syntymään käsitystä hänelle hyvästä elämästä eikä näin ollen mitään intressiä. Moni syrjäytyneeksi määritelty nuori on kadottanut intressinsä edistää omaa tai kenenkään muunkaan hyvää elämää.

Etsivän nuorisotyön kenttätyön työntekijät tekevät näitä havaintoja päivittäin. Heidän kokemustensa mukaan ainoa vaikuttava tapa työskennellä elämänsä suunnan ja merkityksen kadottaneen nuoren kanssa on luottamuksen rakentaminen ja sen mahdollistaminen, että hän oppii kiinnittymään aikuiseen. Nuorta ei enää jätetä omien vaihtuvien preferenssiensä varaan, vaan hän saa vahvan, läsnäolevan tuen ja avun, jonka turvin lähdetään selvittämään elämäntilannetta, hoidetaan asioita yhdessä, eikä jätetä mitään sen varaan, että nuoren täytyisi liian varhain pystyä selviytymään yksin. Vasta kun intressi on hahmottunut ja on syntynyt luottamus omiin voimavaroihin, nuori haluaa itse toimia ja rakentaa parempaa tulevaisuutta. Tämä on eettisesti kaikkein kestäväntä ja kustannustehokkainta yhteiskuntapoliittista kannustamista.

Eettisesti kestävä toiminta perustuu yhteisille intresseille. Yhteiskuntapoliittinen kannustaminen on eettisesti kestäväntä, jos se perustuu sekä subjektiivisten eli ihmisten omien intressien että objektiivisten eli yhteiskunnan intressien vahvalle yhteydelle. Mitä kauemmas ihmisten yksityiset intressit etäännyvät, sitä vaikeampi on saada ihmisiä osallistumaan

yhteistoimintaan ja sitoutumaan yhteisiin tavoitteisiin. Hyvinvointiyhteiskunta edellyttää ihmisten yhteisiä intressejä, yhteistä käsitystä hyvinvoinnin sisällöistä ja yhteistoimintaa, jotta yhteisvastuullisuuden perustuvan yhteiskunnan toiminta voitaisiin turvata myös tulevaisuudessa.

Kirjoitus perustuu TT Liisa Björklundin väitöskirjaan Kannustaminen ja moraalit - kannustamisen idea suomalaisessa yhteiskuntapolitiikassa 1990-luvulta ja sosiaalietiikan professori Jaana Hallamaan luentoihin ja käsikirjoitukseen yhteistoiminnan etiikasta ja vuorovaikutussuhteista, Helsingin yliopiston Teologisessa tiedekunnassa.

Lähteet ja kirjallisuutta

- Björklund L. Kannustaminen ja moraalit - kannustamisen idea suomalaisessa yhteiskuntapolitiikassa 1990-luvulta.
Verkkajulkaisu: <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-10-5117-3>, Helsingin yliopisto, 2008.
- Hallamaa J. Yhteistoiminnallisuuden etiikka (julkaisematon käsikirjoitus), 2012.
- Helsingin Diakonissalaitos. Vamos – etsivän nuorisotyön projekti, 2012.
<https://www.hdl.fi/fi/palvelut>
- Myrskylä P. Nuoret työmarkkinoiden ja opiskelun ulkopuolella.
Työ- ja elinkeinoministeriön julkaisuja. Työ ja yrittäjyys 12/2011.
Helsinki: Työ- ja elinkeinoministeriö, 2011.
- Nussbaum MC. The Frontiers of Justice. Harvard: Harvard University Press, 2007.
- Nussbaum M. & Sen A. Introduction.
Teoksessa Nussbaum, Martha C. & Sen, Amartya (toim.) The Quality of Life.
Oxford: Oxford University Press. 1–6. 1993.
- Sen A. Development as Freedom. Oxford: Oxford University Press, 1999.
- Sen A. Capability and Wellbeing.
Teoksessa Nussbaum, Martha & Sen, Amartya, The Quality of Life.
Oxford: Oxford University Press. 30–54. 1993.
- TEM Yhteiskuntatakuu. 2012. <http://www.tem.fi/Yhteiskuntatakuu>
- von Wright GH. Hyvän muunnelmat (The Varieties of Goodness).
Suom. Vesa Oittinen. Otava, 2001.

Miten etiikan teoriapohja rohkaisee eettisyyteen?

Veikko Launis, lääketieteellisen etiikan professori, Turun yliopisto

Otsikon kysymys ilmaisee tyypillisen filosofisen ongelman: kysymykseen vastaaminen edellyttää sen selvittämistä, mitä etiikan teoriapohjalla tarkkaan ottaen ymmärretään. Selvityksen tulos määrää vastauksen laadun. Kysymykseen ”Miten etiikan teoriapohja rohkaisee eettisyyteen?” vastaaminen edellyttää myös toisen asian määrittelyä. Nimittäin sen, mitä ”eettisyydellä” tai ”moraalisesti kestäväällä toiminnalla” tarkoitetaan? Millainen toiminta on moraalisesti kestävä ja millainen kestämatöntä?

Sivuutan tässä kirjoituksessa kysymykset, joissa joudutaan reagoimaan intentionaaliseen eettisten sääntöjen rikkomiseen eli tarkoitukselliseen väärin toimimiseen. Tutkija, joka varastaa toiselta tutkijalta tämän tutkimustulokset, toimii eettisesti väärin, mutta hänen toimintaansa ei liity mitään moraalisesti kiinnostavaa tai ongelmallista. Kysymys ei ole moraalista ristiriidasta tai arvoja koskevasta epätietoisuudesta, johon tarvitaan etiikan teoriapohjaa, vaan ongelmasta, joka ratkaistaan lisäämällä sanktioita ja valvontaa. Sen sijaan keskityn kysymyksiin, jotka ovat eettisesti avoimia ja ratkaisua vaativia. Ymmärrän siten moraalisesti kestäväällä toiminnalla järjestelyjä, joissa (1) aidot eettiset kysymykset ja ongelmakohdat tulevat havaituiksi ja (2) niihin pyritään reagoimaan johdonmukaisella ja ristiriidattomalla tavalla vallitsevan yhteiskunnallisen arvoperustan mukaisesti.

Viimeisen neljännesvuosisadan aikana *prinsiplismiksi* nimetty teoriapohja sosiaali- ja terveydenhuollon arvokysymyksiin on ollut keskeisessä asemassa. Yleisimmin tunnetussa muodossaan prinsiplismi merkitsee sitoutumista rajattuun määrään lähtökohtaisesti velvoittavia moraaliperiaatteita, joiden sisältö määritellään erikseen ja jotka joudutaan suhteuttamaan toisiinsa arvokysymyksiä selvitettäessä. Periaatteiden lukumäärä ja se, mistä perusarvoista tai yhteiskunnallisista ihanteista niiden ajatellaan olevan peräisin, vaihtelevat tulkinnasta riippuen, samoin se, miten niiden moraalinen sisältö täsmennetään ja miten ne suhteutetaan toisiinsa.

Prinsiplistisiä teorioita on esitetty useita. Yleisin tapa kuvata teoriaa on viitata Tom L. Beauchampin ja James F. Childressin (2001) muotoilemaan neljään niin sanottuun keskitason periaatteeseen: itsemääräämisen tai

autonomian kunnioittamiseen, vahingon välttämiseen, hyvän tekemiseen ja oikeudenmukaisuuteen. Periaatteita nimitetään keskitason periaatteiksi, koska ne sijoittuvat yleisyystasonsa ja yleistettävyytensä puolesta ikään kuin keskiväliin, kaiken kattavien moraaliselitysten ”alapuolelle” ja yksittäisiä tilanteita ja tapauksia koskevien moraalisääntöjen ”yläpuolelle”. Periaatteita tulkitsemalla ja niiden keskinäisiä suhteita analysoimalla voidaan esittää yksittäisiä tapauksia koskevia perusteltuja ja johdonmukaisia moraaliarvostelmia, esimerkiksi seuraavanlaisia:

- *Sijaissyntyisyys on / ei ole moraalisesti hyväksyttävää silloin, kun siihen ei liity taloudellisen hyödyn tavoittelua.*
- *Poliisilla on oikeus / ei ole oikeutta asentaa haittaohjelmia pedofiliasta epäiltyjen tietokoneisiin.*
- *Paperittomilla potilailla on oikeus / ei ole oikeutta vastaanottajamaan järjestämiin sosiaali- ja terveyspalveluihin.*

Nämä moraaliarvostelmat sisältävät täsmennetyn kuvauksen tekotyypistä (sijaissyntyisyys) tai toiminnan kohteesta (pedofiliasta epäilty henkilö, paperiton pakolainen), joten ne eivät ole keskitason moraaliperiaatteita vaan yksittäisiä tapauksia tai tilanteita koskevia moraaliarvostelmia. Moraaliarvostelmat voivat olla hyvin tai huonosti perusteltuja. Edellisessä tapauksessa niitä saatetaan kutsua ”tosiksi” ja jälkimmäisessä tapauksessa ”epätosiksi” moraaliväitteiksi. Moraalikeskustelussa – samoin kuin etiikassa yleensä – pyritään selvittämään moraaliarvostelmien totuusluonnetta ja perusteltavuutta.

Keskitason eettisten periaatteiden voi katsoa tarjoavan samalla kertaa oikeutusperustan ja eettisen ratkaisumallin ongelmatapausten ja erimielisyyksien selvittämiseksi. Tämä ei ole missään tapauksessa helppo tehtävä eivätkä kaikki filosofit usko prinsiplismin onnistuvan siinä. Etiikan teoriapohjana ”keskitaso” näyttää sisältävän vahvan kompromissin etiikan kahden keskeisimmän osan, teorian ja käytännön, välillä. Ei ole yllättävää, että prinsiplismiä ovat arvostelleet niin teoreettisesti orientoituneet filosofit (usein utilitarismin kannattajat) kuin käytännön päätöksiä tekevät eetikot ja päättäjät. Kritiikki on ollut osittain aiheellista, osittain taas väärinymmärrykseen ja tietämättömyyteen perustuvaa. Osaan prinsiplismiin kohdistuneesta kritiikistä voi vastata selkiyttämällä sellaisten eettisten kysymysten yleisluonnetta, joiden ratkaisemista prinsiplismin toivotaan helpottavan.

Eettisten ongelmien perustyytit

Oman (prinsiplistisen) käsitykseni mukaan (Launis 2007) käsiteltävien eettisten kysymysten luonne vaikuttaa osaltaan siihen, missä määrin ja millä tavoin niitä on hedelmällistä käsitellä prinsiplismin keskitason periaatteiden avulla. Tätä ajatellen on hyödyllistä erottaa toisistaan seuraavat neljä eettisen ongelman perustyyppiä.

Jotkut eettiset kysymykset ovat ongelmallisia etupäässä siksi, että niihin liittyvät empiiriset oletukset ja faktat ovat kiistanalaisia tai huonosti tunnettuja. Tämänkaltaisia ongelmia nimitän *empiirisiksi eettisiksi ongelmiksi*. Empiirinen eettinen ongelma on esimerkiksi kysymys, onko pienten lasten rokottaminen sikainfluenssaa vastaan nykyisessä tilanteessa moraalisesti oikeutettua. Lopullinen vastaus tähän eettiseen kysymykseen saadaan vertailemalla kyseisen rokotteen hyötyjä ja haittoja uusimman tutkimustiedon valossa. Vastaamisen tekee vaikeaksi se, ettei kaikkea vastaamiseen tarvittavaa tietoa ole saatavilla. Eettiset periaatteet kehottavat välttämään vahinkoja (sikainfluenssatartunta, rokotteen vakavat haittavaikutukset), jakamaan terveyshyödyt oikeudenmukaisesti sekä auttamaan erityisesti riskiryhmään kuuluvia henkilöitä (lapset, vanhukset). Autonomian periaate turvaa sen, ettei ketään (aikuista) rokoteta tahdonvastaisesti eikä ilman asianmukaista tiedottamista. Eettiset periaatteet eivät siis ole tässä tapauksessa keskenään ristiriidassa.

Osa eettisistä kysymyksistä liittyy moraalisiin kiistoihin. Näitä ongelmia voidaankin nimittää *kiistoihin liittyviksi ongelmiksi*. Kiistoihin liittyviä ongelmia syntyy silloin, kun ihmiset ovat aidosti eri mieltä jonkin teon tai käytännön moraaliseen hyväksyttävyydestä. Esimerkin tällaisesta ongelmasta tarjoaa ajankohtainen kysymys, ylittääkö raskaana olevan naisen moraalinen oikeus määrätä itseään (esimerkiksi käyttämällä runsaasti päihkeitä raskausaikana) sikiön moraalisen oikeuden syntyä terveenä. Tämäntapaiset arvokonfliktit ovat aitoja eettisiä ongelmia siinä mielessä, että kysymyksen ytimenä oleva arvoristiriita saattaa jäädä vaille lopullista ratkaisua, vaikka keskustelun osapuolet olisivat yhtä mieltä kaikista keskeisistä empiirisistä näkökohdista. Kysymys syntymättömän lapsen oikeuksista ja moraaliseen arvosta ei palaudu lääketieteeseen eikä juridiikkaan eikä sitä voida ratkaista psykologiatieteen tarjoamilla menetelmillä.

Kolmanneksi on olemassa kysymyksiä, joita nimitän *tulkintaongelmiksi*. Näiden kysymysten herättäjinä ovat useimmiten uudet tieteelliset ja teknologiset innovaatiot ja sovellukset. Tulkintaongelmista puhutaan silloin, kun tilannetta on vaikea kuvata tai hahmottaa moraalisesti. Tieteen ja teknologian tarjoamien uusien mahdollisuuksien eettinen arvottaminen ei ole vaikeaa pelkästään siksi, ettei niiden tosiasiallisia (hyödyllisiä tai haitallisia) vaikutuksia tunneta. Vaikeuksia syntyy myös siitä, ettemme tiedä, millaisina nuo mahdollisuudet tulisi moraalisia käsitteitä ja (keskitason) periaatteita käyttäen kuvata. Esimerkiksi luonnontieteen ja lääketieteen valtaisa kehitys pakottaa meidät arvioimaan uudelleen ikivanhat käsityksemme vanhemmuudesta, lapsista, perheestä, vanhenemisesta ja elämän jatkumisesta yleensä. Uudet lisääntymismenetelmät tarjoavat yksin elävien ihmisten ja pariskuntien lapsentekoon mahdollisuuksia, joita aiemmin ei ole osattu edes kuvitella. Sama pätee tulevaisuuden geenihoidoihin, jotka tehoavat jo sikiövaiheessa aiemmin hoitamattomiin sairauksiin ja poikkeavuuksiin.

Neljäs eettisten ongelmien perustyyppi pureutuu eettisen perustelun esittämisen vaatimukseen. Meillä on toisinaan moraalisia käsityksiä ja uskomuksia, joihin uskomme vakaasti (jopa sokeasti), mutta joita emme pysty perustelemaan. Tällöin voidaan puhua *perusteluihin liittyvistä eettisistä ongelmista*. Perusteluihin liittyvä eettinen ongelma on esimerkiksi (alun perin filosofi Peter Singerin esittämä) kysymys, miksi ihmisen hyvinvointi ajaa eläimen hyvinvoinnin edelle. Pidämme usein itsestään selvänä, että uudet lääkkeet ja hoidot on testattava eläimillä ennen kuin ne voidaan ottaa käyttöön ihmisillä. Emme kuitenkaan osaa argumentatiivisesti vastata siihen, miksi (vakaan mielipiteemme mukaan) riskialttiit ja kivuliaat eläinkokeet voidaan hyväksyä, kun vastaavat kokeet ihmisillä ovat ehdottoman kiellettyjä. Samanlainen kysymys (perusteluvaatimus) nousee silloin, kun pohdimme tietoon perustuvan suostumuksen hankkimisen tarpeellisuutta aiemmin kerättyjen ihmisperäisten näytteiden tutkimuskäytön yhteydessä.

Edellä kuvatut ongelmatyypit ovat dynaamisesti yhteydessä toisiinsa, ne voivat esiintyä samanaikaisesti tai toisiaan seuraten. Moraalisiin kiistoihin liittyvä ongelma voi muuttua empiiriseksi, kokeellisen tutkimuksen avulla ratkaistavaksi eettiseksi ongelmaksi, kuten on saattanut käydä nykyisessä eutanasiakeskustelussa. Tällöin eettiset periaatteet tukevat potilaan auttamista, mutta avun luonteesta ja eri auttamismenetelmien empiirisestä

vaikuttavuudesta kiistellään. Perusteluja koskeva eettinen kysymys voi puolestaan synnyttää uusia moraalisia kiistoja, kuten on käynyt eläinko-keiden oikeutusta koskevassa keskustelussa. Perusteluja koskevan ongelman taustalta voi löytyä tulkintaongelma, kuten ihmisperäiseen materiaaliin perustuvan tutkimuksen tapauksessa. Ongelmatyypit eivät aina ole yksiulotteisia vaan voivat vaatia useiden näkökulmien (eri tieteenalojen, terveysalan ja sosiaalialan jne.) yhdistämistä.

Kun ymmärrämme etiikan teoriapohjaan liittyvät ongelmat ja rajoitukset ja osaamme erottaa aidot eettiset ongelmat tarkoituksellisesta väärin- toimimisesta, otsikossa esitettyyn kysymykseen vastaaminen on mahdollista: Prinsiplistinen teoriapohja tarjoaa välineitä aitojen eettisten ongelmien selvittämiseen kuitenkin sillä rajoituksella, ettei se lupaa helppoja ja ehdottomia, yhdestä ylimmästä arvosta tai periaatteesta johdettuja ratkaisuja.

Filosofi ja historioitsija Isaiah Berlin on tehnyt tunnetuksi vanhan kreikkalaisen vertauksen ketusta ja siilistä. Kettu tietää monta asiaa, mutta siili tietää yhden suuren asian. Ketun ajattelu on hajanaista ja laveaa, se tavoittelee monia päämääriä ja liikkuu monella tasolla ja innostuu monenlaisista ideoista pyrkimättä sovittamaan niitä mihinkään yhteen muottiin tai moraaliseen tulkintaan. Siili taas pyrkii yhteen selvin sanoin ilmaistavaan järjestelmään tai moraaliperiaatteeseen, jonka puitteissa eettisyys jäsentyy ja kannanotot selkiytyvät. Tässä katsannossa prinsiplistit ovat kettuja ja yksiselitteiseen monistiseen teoriapohjaan (utilitarismi, kantilainen etiikka) tukeutuvat siilejä. Oman hahmotelmani mukaan älylliset ketunloikat rohkaisevat eettisyyteen siilipuolustusta paremmin.

Lähteet

Beauchamp TL. ja Childress JF. Principles of Biomedical Ethics.
Fifth edition. Oxford University Press, Oxford, 2001.

Launis V. Moniarvoinen terveys. Areopagus, Turku, 2007.

Voiko etiikkaa opettaa?

*Pekka Louhiala,
dosentti, yliopistonlehtori, Hjelt-instituutti, Helsingin yliopisto*

Etiikan opetuksen tarpeellisuutta terveydenhuoltoalan koulutuksessa ei kiistäne kukaan, mutta tähän yksimielisyys taitaakin loppua. Erilaisia näkemyksiä on ainakin seuraavista kysymyksistä: Mitä, missä laajuudessa ja milloin opetusta tulisi antaa? Kenen tulisi vastata opetuksesta, ja miten mahdollista oppimista tulisi mitata?

Etiikan opetuksen yleinen tavoite on sama kuin opetuksen yleensä: hyvien ammattilaisten valmistuminen (Louhiala 2004a, 2004b). Terveyden- ja sairaanhoidossa opetuksella on lisäksi ainakin kolme erityistä tavoitetta.

Ensiksi on tiedostettava, että etiikan opetusta ei voi erottaa esimerkiksi vuorovaikutuksen opettamisesta. Oma persoona on keskeinen työväline kaikissa sosiaali- ja terveysalan ammateissa, eikä etiikan osaamista voi "ulkoistaa" samalla tavoin kuin vaikkapa uusimman farmakologisen tiedon osaamista. Onnistuneen hoitokohtaamisen jälkeen potilas tai asiakas tuntee todella tulleen kohdatuksi ihmisenä ja saaneensa ainakin joitakin vastauksia kysymyksiinsä.

Toiseksi, koulutuksen tehtävä on edistää refleктоivaa ajattelua eli "moraalista näkökykyä". Arvokysymysten ja eettisten ongelmien tunnistaminen sekä oman toiminnan eettinen perusteleminen ovat ehkä keskeisimpiä taitoja, joiden kehittymistä etiikan opetuksen tulee edistää (Forrow ym. 1991). Jos eettiseen ongelmaan on ilmeinen ratkaisu, josta ei ole minikäänlaista erimielisyyttä, se lakkaa olemasta kiinnostava. Haastavat eettiset ongelmat ovat puolestaan tyypillisesti niin vaikeita, että mitään yksiselitteisiä ratkaisuja ei ole, vaan jokainen joutuu muodostamaan oman kantansa ilman auktoriteetin apua.

Kolmanneksi, opetuksen tavoite on auttaa sietämään näihin ammatteihin sisään rakennettua epävarmuutta. Niin lääkärin kuin hoitajankin työtä luonnehtii epävarmuus, eikä mikään määrä tieteellistä tietoa riitä koskaan ennustamaan täydellä varmuudella sitä, mitä potilaalle tulee tapahtumaan (Louhiala 2008).

Kun etiikan opetuksen tavoitteet määritellään yllä kuvatusti, seuraa siitä, että opetuksen onnistumisen mittaaminen on vaikeaa. Koska etiikan opetus nivoutuu saumattomasti muuhun opetukseen ja jakaantuu koko curriculumiin, ei esimerkiksi yhden lyhyen kurssin aikana tapahtuvien muutosten mittaaminen ole kovin mielekästä. Epäsuorasti etiikan opetuksen merkitystä voidaan kuitenkin arvioida opiskelijoiden palautteesta sekä pitkällä aikavälillä esimerkiksi siitä, miten potilaat arvioivat lääkäreitään. Tässä ei ole tietenkään mahdollista eritellä sitä, mikä johtuu nimenomaan etiikan opetuksesta.

Mitä opetuksen tulisi sisältää?

Paljon keskustelua on käyty siitä, tulisiko etiikan opetuksen tapahtua ”ylhäältä alas” eli alkaa etiikan teorioista vai ”alhaalta ylös” eli lähteä liikkeelle konkreettisista tapausesimerkeistä. Itse ajattelen, että teorioiden tulisi olla sivuroolissa lääketieteen ja hoitoalojen opetuksessa. Joka tapauksessa teorit, jos niitä ylipäättään mainitaan, tulisi esittää siten, että opiskelija näkee yhteyden niiden ja arkipäiväisen maailmansa välillä. Tämä voi tapahtua esimerkiksi siten, että opiskelijat pohtivat intuitiivisia vastauksiaan johonkin eettiseen ongelmaan, ja opettaja demonstroi tämän arki-ajattelun taustalla olevien oletusten yhteyden etiikan teorioihin. Ovathan filosofisen etiikan teorit ja arkinen moraalijattelumme lopulta samaa perinnettä, vaikka yhteydet eivät aina niin ilmeisiä olekaan.

Näitä periaatteita olen pyrkinyt noudattamaan omassa opetuksessani, ja seuraava opiskelijan palaute kertoo, että ainakin hänen kohdallaan opetuksen päätavoite toteutui:

"Etiikan luennot olivat mielenkiintoisia ja koin, että niistä on oikeasti hyötyä. Vaikka jotkin käsitellyistä asioista tuntuivatkin ensin varsin itsestään selviltä, niiden tietoinen pohdiskeleminen antoi kuitenkin uusia oivalluksia ja näkökulmia. Lisäksi omien käsitystensä, ajatusmalliansa ja ajatusprosessiansa tarkastelu on hyödyllistä. Nostamalla intuitiivisesti käsitellyjä asioita tietoisuuteen, niitä on mahdollista muuttaa, ja vaikka muutosta ei tapahtuisikaan, pystyy kehittämään työkaluja uusien tilanteiden käsittelemiseen." (3. vuosikurssin opiskelija 2010, julkaistaan hänen luvallaan.)

Miten etiikkaa tulisi opettaa?

Ilkka Niiniluoto (1994) on kuvannut neljä moraalikasvatuksen mallia. Niistä ensimmäinen "tunnustuksellinen opetus" tarkoittaa valmiin järjestelmän ja ohjeiston pakkosyöttöä. Sen sijaan "valintamyymälämallissa" tarkoitetaan erilaisia katsomuksia ottamatta kantaa niiden väliseen paremmuuteen. "Läpäisyperiaatteella" toimivassa mallissa tähdätään arvojen välittymiseen ikään kuin huomaamattomasti osana kaikkea opetusta. Neljättä mallia Niiniluoto (1994) kutsuu "valistamismalliksi". Siinä tuetaan itsenäistä ajattelua kysymysten, harkinnan ja perustelujen avulla.

Historiallisesti katsoen läpäisyperiaate on vanhin etiikan opettamisen "metodi", ja edelleenkin ns. piilo-opetus lienee merkittävämpi arvojen välittymisen kanava kuin muodollinen etiikan opetus. "Tunnustuksellisuudella" on merkitystä siinä mielessä, että opiskelijoiden on tärkeää tutustua oman alansa perinteisiin ja arvoihin siten kuin ne ilmenevät esimerkiksi kunkin alan omissa eettisissä ohjeistoissa. Moraalisen näkökyvyn kehittämisessä valistamismalli on kuitenkin ainoa mahdollinen menetelmä. Koska eettiset ongelmat ovat usein hyvin henkilökohtaisia, etiikan opetus ei voi eikä sen tule pyrkiä olemaankaan täysin neutraalia.

Eettiset ongelmat nousevat terveyden- ja sairaanhoidon käytännöistä, ja paras aika opettaa etiikkaa on juuri silloin, kun eettisiä kysymyksiä synnyttäviä aiheita muutenkin käsitellään. Nykyään tavallinen ongelmalähtöinen opetus tarjoaakin tälle luontevan mahdollisuuden. Etiikan onnistunut integraatio muuhun opetukseen edellyttää kuitenkin vastuuhenkilöitä, jotka huolehtivat siitä, että integraatio todella tapahtuu.

Luento-opetus on suotta väheksytty etiikan opetuksen muoto. Suurissakin ryhmissä voidaan käyttää monenlaisia aktiivisia menetelmiä ja saada tällä tavoin passiivisimmatkin opiskelijat mukaan (Louhiala ja Palo 1996). Pienissä ryhmissä on toki helpompi puhua henkilökohtaisemmin esimerkiksi omista vaikeista kokemuksista. Eläytyvän roolityöskentelyn ja sosiodraaman käyttö edellyttää opettajalta erityiskoulutusta (Lindqvist 1994).

Lääketieteen ja hoitoalojen etiikkaa ovat opettaneet omien alojen edustajat, filosofit, teologit ja juristit. Terveyden- ja sairaanhoidon kentän tuntemus ja jonkinlainen käsitys etiikan teoreettisemmasta puolesta ovat tärkeitä, mutta sinänsä ei liene ratkaisevaa, mikä on opettajan peruskou-

lutus. Jos opettajalla on sen alan koulutus, mitä hänen oppilaansa opiskelevat, helpottaa se tietenkin uskottavuuden saavuttamista opiskelijoiden silmissä.

Kuinka paljon etiikkaa tulisi opettaa ja tulisiko sen olla pakollista?

Mitään yksiselitteistä vastausta tähän ei voi antaa, koska tavoitteiden toteutuminen riippuu paljolti siitä miten opetus toteutuu ja toisaalta siitä, mitä opiskelijat piilo-opetussuunnitelman välityksellä.

Englantilainen filosofi Brian Magee on luonnehtinut filosofian yhteyttä arkielämään tavalla, joka kuvaa erinomaisesti myös etiikan opetusta: *”Jos filosofia ei käsittele asioita, jotka ovat tai voisivat olla todellisia sinulle; ongelmia joita sinulla on tai voisi olla; ajattelutapoja jotka ovat tai voisivat olla sinun, silloin se on olemukseltaan tyhjää filosofiaa”* (Magee 2000).

Lähteet

Forrow L., Arnold RM., Frader J. Teaching clinical ethics in residency years: preparing competent professionals. *J Med Philos* 1991;16: 93–112.

Lindqvist M. Etiikan opetus tähtää viisauteen ja myötäelämiseen. *Suom Lääkäril* 1994;49: 1067–1068.

Louhiala P. Ammattietiikan opettamisesta. *Dosis* 2004;20:263-264.(a)

Louhiala P. Ways of using cases in teaching medical ethics. In: Elster J, von Troil J (eds.). *How to best teach bioethics*. Århus: Nordic Council for Bioethics 2004.(b)

Louhiala P. Epävarmuuden sietäminen lääkärintyössä. *Duodecim* 2008;124:2049–50.

Louhiala P. ja Palo J. Etiikan opetus - tarpeetonta vai välttämätöntä? *Duodecim* 1996;112:165-166.

Magee B. *Confessions of a Philosopher. A Journey Through Western Philosophy*. London: Phoenix 2000.

Niiniluoto I. *Järki, arvot ja välineet*. Keuruu: Otava 1994.

Mikä kannustaa ihmistä toimimaan eettisten normien mukaisesti?

Case: Muistamattomien ihmisten hoitaja

Raimo Sulkava, geriatrian professori, Itä-Suomen yliopisto

Pitkäaikaisessa laitoshoidossa asuvista ihmisistä yli 70 % kärsii jostain muistisairaudesta. Alzheimerin tauti on tavallisin muistisairaus. Sairauden oireisiin kuuluu hidas kognitiivinen heikkeneminen ja fyysinen rappeutuminen. Uuden oppiminen ja asioiden mieleenpainaminen eivät toimi. Vaikka uusien asioiden muistaminen ei toimi, vanhat muistot saattavat kuitenkin olla hyvinkin kirkkaita. Toiminnanohjaus on yleensä vahvasti heikentynyt. Potilas ei pysty suunnittelemaan edes lähitulevaisuuttaan. Edetessään Alzheimerin tauti johtaa käytännössä aina tilanteeseen, jossa potilas on täysin riippuvainen muiden ihmisten avusta.

Nykykäsityksen mukaan Alzheimer-potilaan hyvä hoito käsittää asianmukaisen lääkehoidon ja monipuolisen henkisestä ja ruumiillisesta kunnosta huolehtimisen. Hoitavat henkilöt joutuvat huolehtimaan sopivasta ravitsemuksesta, vuorokausirytmien säilymisestä, riittävästä liikunnasta ja erilaisista virikkeistä kuten musiikista ja laulamista, peleistä, ääneen lukemisesta ja seurustelusta. On tärkeää, että potilas kokee olonsa turvalliseksi. Avun tarjoamisen pitää olla hienovaraista ja huomaamatonta, koska potilaat useimmiten ovat sairaudentunnottomia. He eivät koe olevansa potilaita, jotka ovat avun tarpeessa. Heitä ei myöskään pidä kohdella potilaina, vaan ihmisinä.

Alzheimer-potilaat ovat alttiita huonolle hoidolle ja laiminlyönneille. Jopa varsinainen potilaiden kaltoinkohtelu ei ole harvinaista. Muistamattomuutensa vuoksi he eivät pysty jälkeenpäin kertomaan, mitä on tapahtunut. Useinkaan he eivät itse osaa vaatia parasta mahdollista hoitoa. Hoitajien tietämys hyvästä hoidosta on usein puutteellinen. Hoitajan kannalta hoito on usein raskasta: potilasta täytyy pitää jatkuvasti silmällä, hän kyselee samoja kysymyksiä ja hän voi olla yölläkin levoton. (Cooper ym. 2013)

Sairauden luonteesta johtuen hoitajan ja potilaan kohtaamisessa valta-asetelma on hyvin epäsymmetrinen. Muistipotilas on täysin hoitajansa

armoilla. Huolimatta valtaepätasapainosta hoitajan pitäisi pystyä toimimaan potilaan kannalta parhaalla mahdollisella tavalla.

Tutkimusten perusteella erityisesti yövuorojen aikana tapahtuu potilaiden kaltoinkohtelua kuten liiallisen psyykenlääkityksen käyttöä, sitomista ja eristämistä. Suurin osa tällaisista tapahtumista ei tule koskaan ilmi. Yksin työskennellessään yöhoitajan ammatillisuus ja moraalit joutuvat koetukselle. Usein hoitajalla on vapaus tehdä hyvää tai paha ilman sanktioiden pelkoa.

Muistisairaiden ihmisten hoitamisessa korostuvat hoitajan omat eettiset normit (Chenoweth ym. 2010). Hoitajalla pitää olla halu ja kyky hoitaa potilasta parhaalla mahdollisella tavalla, vaikka potilas ei pysty valittamaan huonostakaan hoidosta. Hoitotilanteessa hoitaja voi kohdata sanallista tai fyysistäkin aggressiivisuutta asianmukaisesta hoidosta huolimatta. Kiire ja väsymys eivät saisi heikentää hoidon tasoa. Taulukossa 1 luetellaan hyvän hoitajan ominaisuuksia.

Taulukko 1.

Hyvän hoitajan ominaisuuksia
On osaava, huolehtii hoidon kokonaisuudesta
Kohtelee asukasta ihmisenä, ei potilaana (ei objektina, vaan subjektina)
On luova
Kuuntelee ja kuulee asiat
On läsnä potilaan kohtaamistilanteissa
Kanssakäyminen on molemminpuolista

Keskityn tässä professionaaliseen eli ammatilliseen hoitamiseen. Usein Alzheimer-potilaita hoitavilla on terveydenhuollon ammattitutkinto, kuten sairaanhoitajan tai perushoitajan/lähihoitajan koulutus. Viime aikoihin saakka sairaanhoitajien ja lähihoitajien peruskoulutus on sisältänyt vain vähän muistisairauksien käytännön hoitoon liittyvää tietoutta. Enenevästi hoitajina toimivat myös sosiaalihoitoalan koulutuksen saaneet sekä myös sellaiset henkilöt, joilla ei ole mitään hoitoalaan liittyvää koulutusta.

Muistisairauksia hoitavissa yksiköissä hyvään hoidonlaatuun yhteydessä olevia seikkoja ovat esim. asukkaiden käytösoireiden ja psyykenlääkityksen sekä fyysisten rajoitusten vähäisyys, hoitajien kokeman stressin matala taso ja omaisten positiiviset mielipiteet hoidosta. Näitä voidaan käyttää surrogaattimuuttujina eli niiden kautta voidaan tarkastella hoidon laatua. Havainnointitutkimuksista on saatu myös hyviä tuloksia. Tällöin tutkija on hoitopaikassa pitkiäkin aikoja seuraten sen arkea. (Topo ym. 2007)

Hyvä kysymys on esimerkiksi se, voidaanko hoitajien peruskoulutuksella parantaa Alzheimer-potilaiden hoitoa vaikuttamalla asenteisiin ja eettisten normien noudattamiseen. Entä mikä on jo valmistuneiden hoitajien täydennyskoulutuksen merkitys? Voidaanko paremmilla hoitajaresursseilla parantaa hoitoa esimerkiksi hoitajamitoituksesta määräämällä? Onko ympäristötekijöillä merkitystä? Onko suuri hoitopaikka huonompi kuin pieni? Taulukossa 2 on lueteltu tekijöitä, joilla on merkitystä pitkäaikaishoidon laatuun.

Taulukko 2.

Muistisairauksista kärsivien potilaiden pitkäaikaishoidon laatuun vaikuttavia tekijöitä
Hoitajien peruskoulutus
Hoitajien jatko- ja täydennyskoulutus
Erikoistuminen hoitamaan muistipotilaita
Hoitajamitoitus
Ryhmätyöskentely
Työnohjaus
Yksikön henki, hoitajan mahdollisuus vaikuttaa työhönsä
Hyvän hoidon palkitseminen
Hoitajan hyvät kyvyt sosiaaliseen kanssakäymiseen ja kyky empatiaan
Hoitopaikassa on vakituinen lääkäri

Hoidon laatuun vaikuttaa moni asia

Tutkimusten perusteella peruskoulutuksella jatko - ja täydennyskoulutuksella voidaan parantaa hoidon laatua. Siten hoitajien koulutustasoa nostamalla voidaan hoitoa parantaa. Hoitopaikkoihin pitäisi palkata ammattitaitoisempaa henkilökuntaa ja huolehtia työntekijöiden jatko- ja täydennyskoulutuksesta. Hoitopaikassa pitäisi olla oma lääkäri, joka tuntee potilaat. Muistisairauksiin erikoistuneissa yksiköissä hoidon laatu on yleensä muita osastoja parempi.

Hoitajamitoituksen merkitys on selvästi vähäisempi kuin koulutuksen. Määrä ei korvaa laatua. Hoitajien tarve riippuu heidän koulutuksestaan, hoitoympäristöstä, hoidettavien sairauksista ja oireista.

Hoitopaikan seinällä on usein kehystettynä ne eettiset periaatteet, joihin hoidon toteutus perustuu. Tällaisen eettisen ohjeistuksen vaikutus ei näyttäisi olevan erityisen suuri. Samat jalot ajatukset löytyvät sekä hyvien että huonojen hoitopaikkojen seiniltä. Yleistason eettisiä normeja ei välttämättä osata soveltaa käytäntöön tai niitä ei koeta sitoviksi.

Hoitoyksiköiden henki ja toimintatapa vaikuttavat merkittävästi hoidon laatuun. Kohdataanko hoidettavat todella työpäivän aikana vai muodostuuko päivä robottimaisista työsuorituksista, jotka koetaan raskaina. Yksikköä johtavalla henkilöllä, esim. osastonhoitajalla on suuri vaikutus yksikön henkeen ja ilmapiiriin. Huonosta ilmapiiristä kärsivässä yksikössä työntekijä, joka hoitaa potilaita paremmin kuin muut, saattaa joutua syrjityksi. Hoitajilla pitää olla mahdollisuus vaikuttaa työhönsä ja käyttää siinä monipuolisesti taitojaan ja kykyjään.

Pienissä yksiköissä hoito on usein yksilöllisempää kuin suurissa. Hoidon laadun kannalta tärkein asia on, että hoitaja tuntee hyvin hoidettavansa. Suurissa yksiköissä omahoitajajärjestelmällä ja jakamalla yksikkö alayksiköihin voidaan yksilöllisyyttä parantaa.

Miten kannustaa?

On todennäköistä, että aineellisilla, sosiaalisilla ja henkisillä palkkioilla ja sanktioilla voidaan hoitajaa ohjata eettisesti parempiin hoitotapoihin.

Suomessa hyvä hoitaminen ei yleensä nosta palkkaa. Työyhteisöjä sen sijaan voidaan palkita. Näkisin tämän hyödyllisenä, koska sillä on esimerkiksi vaikutusta. McDonalds-tyyppinen kuukauden työntekijän valitseminen saattaisi myös toimia. Esimiesten positiivinen palaute ilman taloudellista kannustettakin on hyväksi, samoin potilaiden omaisten antama tunnustus. Useinkin muistipotilaita hoitamaan hakeutuvat työntekijät kokevat työnsä itsessään palkitsevaksi. Tällaisia henkilöitä voidaan varmaan suosia rekrytoinnissa, mutta heitä täytyy myös tukea etteivät he pala loppuun.

Selkeät ohjeet vaikeiden käytännön tilanteiden hoitamiseen auttavat toimimaan oikein. Tästä on näyttöä esim. Koukkuniemen vanhainkodista Tampereelta. Rangaistuksiakin, esim. puhutteluja, pitää voida myös käyttää. Valmistelussa oleva Laki potilaan ja sosiaalihuollon asiakkaan perusoikeuksien rajoittamisesta välttämättömän hoidon ja huolenpidon turvaamiseksi ("pakkohoitolaki") tulee yhtenäistämään hyviä käytäntöjä maanlaajuisesti.

Pekkarisen väitöskirjan (2007) tutkimustulokset pitkäaikaisosastojen hoitajien kokemasta stressistä tukivat Karasekin ja Theorellin mallia työn vaatimusten ja vaikutusmahdollisuuksien suhteesta. Sen mukaan työntekijöiden vaikutusmahdollisuudet määrittelevät pitkälti sen, miten kiire tai työn vaatimukset vaikuttavat työsuoritukseen. Tulokset tukivat myös organisaation oikeudenmukaisuuden teorian oletuksia siitä, että työntekijöiden kokemukset organisaation päätöksenteon oikeudenmukaisuudesta ovat yhteydessä työssä suoriutumiseen. Siten työn hyvällä organisoinnilla on mahdollisuutta vaikuttaa sen laatuun ja mielekkyyteen.

Yhteenvetona voin todeta, että hoitajaa voidaan kannustaa toimimaan eettisten normien mukaisesti. Useimmat asiat ovat sellaisia, että ne vaativat hoitajalta kykyä tunnistaa omat puutteensa ja kehitysmahdollisuutensa. Hyvän hoidon eettiset normit hoitopaikan seinällä ei välttämättä merkitse hyvän hoidon toteutumista. Hoidon epäkohtien raportointi, tarvittaessa nimettömänä, pitäisi olla nykyistä hyväksyttävämpää ja yleisempää. Jos hoitaja on sokea omalle epäeettiselle toiminnalleen, mahdollisuuksia on vähemmän. Hyvässä ryhmässä työskentely voi toimia tällaisissakin tapauksissa.

Lähteet

Chenoweth L., Yun-Hee J., Teri M., Brodaty H. A systematic review of what factors attract and retain nurses in aged and dementia care. *J Clin Nursing* 2010;19:156-167.

Cooper C., Dow B., Hay S., Livingston D., Livingston G. Care workers' abusive behavior to residents in care homes: a qualitative study of types of abuse, barriers, and facilitators to good care and development of an instrument for reporting of abuse anonymously. *Int Psychogeriatr* 2013 (painossa)

Pekkarinen L. The Relationships Between Work Stressors and Organizational Performance in Long-Term Care for Elderly Residents. Väitöskirja. STAKES Research Reports 171, Helsinki, 2007.

Topo P., Sormunen S., Saarikalle K., Räikkönen O., Eloniemi-Sulkava U. Kohtaamisia dementiahoidon arjessa. Havainnointitutkimus hoidon laadusta asiakkaan näkökulmasta. Tutkimuksia 162. STAKES, 2007.

Miten sosiaali- ja terveysalan fyysinen ympäristö tukee ammattietiikan toteutumista käytännössä?

Päivi Topo, VTT, dosentti, ETENEn pääsihteeri

Vuosikymmeniä sitten Roger Ulrich teki kollegoineen muutaman kokeen psykiatrisessa sairaalassa, jossa potilaiden käyttämät tilat olivat ankeita ja vailla toiminnan mahdollisuuksia. Ulrichin kokeet olivat vaatimattomia: pöydälle lisättiin pulloissa olevia kynttilöitä tai kukkia. Tulokset kuitenkin hätkähdyttivät: potilaiden hyvinvointi koheni silmin nähden.

Myöhemmin Ulrich teki ryhmineen klassikoksi muodostuneen tutkimuksen. Siinä tutkittiin takautuvasti sappileikkauksesta toipuvien potilaiden tervehtymistä. Sairaala, jossa tutkimusta tehtiin, oli suunniteltu niin, että käytävien toisen puolen ikkunoista näki vihreään luonnonympäristöön ja toisesta yksitoikkoisen toisen talon seinän. Jälleen tulokset olivat myönteisiä: luontoaiheen näkyminen potilashuoneesta nopeutti kuntoutumista, vähensi kipulääkkeiden tarvetta ja komplikaatioita verrattuna toisella puolella käytävää oleviin potilaisiin. (Ulrich ym. 1984)

Ulrichin tutkimuksista on vuosikymmeniä ja niiden jälkeen on tehty useita muita tutkimuksia, joiden kohdalla tulokset ovat samansuuntaisia. Viherympäristön näkeminen ja siellä oleskelu vaikuttavat ihmiseen tervehdyttävästi ja eheyttävästi, vaikka se ei itse tauteja ja sairauksia poistakaan (Rappe 2005). Samoin väri- ja äänimaailmalla sekä luonnonvalolla voidaan vaikuttaa potilaiden ja asiakkaiden hyvinvointiin (<http://mekat.hi.fi/arkkinen/>).

Ympäristö ei kuitenkaan vaikuta vain potilaisiin tai asiakkaisiin, vaan sen vaikutukset ulottuvat myös työntekijöihin ja vierailijoihin. Joidenkin tutkimusten mukaan potilaalle hyvä hoitoympäristö on yhteydessä myös työntekijöiden hyvinvointiin ja työkykyyn. Riittävä valaistus on edellytys terveydenhuollossa esimerkiksi monien toimenpiteiden ja lääkejakelun onnistumiselle. Samoin valaistuksen suunta vaikuttaa siihen, miten tarkasti tai epätarkasti potilas näkee avustamaan tulleen hoitajan tai lääkärikerroille tulleen ryhmän. Jos valo tulee työntekijän takaa ja potilaalla on eri syistä hahmotusvaikeuksia, voi tilanne tuntua potilaasta uhkaavalta ja pelottavalta. Hoito- tai avustamistilanne voi silloin muuttua kummankin osapuolen kannalta huonoksi. (Ulrich ym. 2008)

Sairastuminen tai vakavat sosiaaliset ongelmat heikentävät turvallisuuden tunnetta. Jotta hyvinvointia voidaan tukea tällaisessa tilanteessa, on olennaista se, että ihminen voi luottaa saavansa tarvitsemansa avun, ymmärtävänsä tilanteensa ja luottavansa myös omiin kykyihinsä toimia jollain tavoin itsensä hyväksi. Fyysinen ympäristö voi monin tavoin tukea turvallisuuden tunteen syntymistä ja säilymistä. Miten odotus- ja vastaanottotilat toivottavat tulijansa tervetulleeksi? Onko ympäristö helposti ymmärrettävä, löytyvätkö tarpeelliset reitit, oma huone tai vuode helposti? Onko intimiteetin suojeleminen mahdollista? Ovatko kylpytilat, joissa joudutaan olemaan ilman vaatteita ja ottamaan vastaa apua hyvin intiimeissä asioissa, viihtyisät? Voiko läheisiään tavata rauhassa ja onko vierailijoihin varauduttu tilan ja kalusteiden puolesta?

Ympäristön sekä ihmisten toiminnan ja hyvinvoinnin välistä yhteyttä on tutkittu paljon. Yksi ympäristöpsykologian teorioista on nimeltään tarjouman teoria. Siinä lähtökohtaisesti tarkastellaan fyysistä ympäristöä tarjoumana, joka muodostuu toimintaa edistävästä, estävästä tai niiden kannalta neutraaleista piirteistä. Näitä piirteitä on mittaamaton määrä ja siksi ihminen havaitseekin niistä vain pienen osan riippuen hänen kulloisistakin tarpeistaan ja tavoitteistaan. (Kyttä 2003)

Sosiaali- ja terveysalan kannalta tarjouman teoriaa kannattaisi soveltaa hoitoympäristöjen suunnitteluun ja pohtia, miten hyvin ne vastaavat potilaiden ja asiakkaiden kykyihin käyttäen omia voimiaan mahdollisimman paljon hyvinvointinsa kohenemiseksi. Aivan yhtä olennaista on tunnistaa ne piirteet, jotka estävät asiakkaiden ja potilaiden oman hyvinvointinsa kannalta rakentavaa toimintaa ja mielen eheytyä. (Topo ym. 2012)

Sosiaali- ja terveysalan fyysisiä ympäristöjä leimaa siellä tehtävä työ. Työn tekemisen logiikan on oltava osa tilojen ergonomisuutta ja asianmukaista varustelua. Silti lähes kaikki sosiaali- ja terveysalan tilat ovat myös asiakkaiden ja potilaiden käytössä. He eivät tule näihin ympäristöihin tai asu siellä siksi, että sosiaali- ja terveysalan työntekijät voisivat tehdä työnsä, vaan siksi, että he itse tervehtyisivät, saisivat tilannettaan korjattua, kipuihinsa lievitystä tai yksinkertaisesti huolenpitoa ja apua päivittäiseen elämäänsä.

Sosiaali- ja terveysalan työtä leimaa usein asetelma, jossa työntekijällä on enemmän valtaa kuin potilaalla tai asiakkaalla. Tämä asetelma luo hel-

posti epävarmuutta avun, hoidon ja huollon tarvitsijaan silloinkin, kun valta-asetelmaa käytetään viisaasti asiakkaan ja potilaan hyväksi. Valta-asetelmaa heijastavat myös fyysisten ympäristöjen piirteet. Tästä yhtenä jäänteinä ovat erilaiset keinot fyysisesti rajoittaa asiakkaiden ja potilaiden liikkumista, toimintaa ja yhteydenpitoa. Eristyshuoneet, lepositeet, lukitut ovet ilman ulospääsyn mahdollisuutta, turvaliivit, haaravyöt ja repijän hanskat ovat esimerkkejä rajoittavista välineistä.

Tutkimukset ovat osoittaneet, että rajoittavien välineiden ja työtapojen käyttö ei läheskään aina tuo ratkaisua käsillä olevaan ongelmaan, vaan voi heikentää selvästi asiakkaiden ja potilaiden hyvinvointia (Saarnio 2009). Pahimmillaan seurauksena on ollut vakavia loukkaantumisia ja jopa kuolemia.

Rajoittavien toimien käytön yleisyys näyttääkin olevan yhteydessä työ- kulttuureihin ja -tapoihin sekä ammattitaitoon. Nämä tulokset osoittavat ensinnäkin sen, miten hoidon psykososiaalinen ja fyysinen ympäristö ovat tiiviissä yhteydessä toisiinsa. Toiseksi, ne kertovat tarpeesta vahvistaa esimiesten ja työntekijöiden sekä hoitoympäristöjen suunnittelijoiden ymmärrystä siitä, miten fyysisen ympäristön suunnittelulla voidaan tukea mielen eheytymistä, tervehtymistä sekä turvallisuuden ja kyvykkyyden tunnetta silloinkin kun esimerkiksi kognitiiviset, tiedon käsitte- lyyn liittyvät kyvyt ovat vähäiset. Näin voidaan myös vähentää fyysisen rajoittamisen tarvetta hoitoympäristöissä.

Muutokset fyysisessä ympäristössä voivat osaltaan rakentaa parempaa yhteistyötä sosiaali- ja terveysalan ammattilaisten ja potilaiden ja asiakkaiden välille. Fyysinen hoidon ja palvelun ympäristö voi tukea ammatillisesti kestäväää toimintaa, mutta se voi myös heikentää sitä. Tutkimustietoa karttuu koko ajan hyvistä ympäristön piirteistä - ja myös niiden kustannusvaikuttavuudesta. Vuonna 2013 tekeillä oleva laki sosiaali- ja terveydenhuollon asiakkaan ja potilaan itsemääräämisoikeuden tukemisesta ja rajoittamisesta kiinnittää huomiota fyysisen ympäristön piirteisiin.

Sosiaali- ja terveysalan ympäristöä muokataan joka päivä. Sen vuoksi vastuu sen laadusta on kaikilla työntekijöillä. Hyvä ympäristö antaa mahdollisuudet työntekijöiden ammattieettiseen tavoitteeseen toimia asiakkaiden ja potilaiden parhaaksi ja vahinkoja välttämällä. Samalla fyysinen ympäristö voi vahvistaa potilaiden ja asiakkaiden mahdollisuuksia yksityisyyteen ja

sosiaalisuuteen, kaikkien kykyjensä käyttämiseen ja vahvistamiseen sekä turvallisuuteen. Meluisa, epäviihtyisä ja rajoittava ympäristö viestii puolestaan siitä, että sen käyttäjien tarpeita ei tarvitse ottaa niin vakavasti.

Lähteet ja kirjallisuutta

Ulrich RS. View through a window may influence recovery from surgery. *Science* 224:42-421. 1984.

Topo P., Kotilainen H., & Eloniemi-Sulkava U. Affordances of the care environment for people with dementia-An assessment study. *Health Environments Research & Design Journal*, 5 (4), 118-138. 2012.

Rappe E. The influence of a green environment and horticultural activities on the subjective well-being of the elderly living in long-term care. University of Helsinki, Department of Applied Biology, Publication no. 24, Helsinki, 2005.

<http://mekk.thl.fi/arkkinen/>
Tietoa terveydenhuollon ympäristöstä, THL

Ulrich RS., Zimring C., Zhu X., DuBose J., Seo HB., Choi YS., Quan X., Joseph A. A Review of the Research Literature on Evidence-Based Healthcare Design. *Healthcare Leadership* 2008; White paper series 5 (5). 2008.

Kyttä M. Children in outdoor contexts. Affordances and Independent Mobility in Assessment of Environmental Child Friendliness. Espoo: Helsinki University of Technology, 2003.

Saarnio R. Fyysisten rajoitteiden käyttö vanhusten laitoshoidossa. Lääketieteellinen tiedekunta, Terveystieteiden laitos, Hoitotiede, Oulun yliopisto, Oulu, 2009.

ETENEn julkaisut 2008-2013

ISBN 1458-6193 (painettu), ISSN 1797-9889 (verkkojulkaisu)

- 19 Terveyden edistämisen eettiset haasteet (2008)
ISBN 978-952-00-2570-0 (nid.), ISBN 978-952-00-2571-7 (PDF)
- 20 Vanhuus ja hoidon etiikka (2008) 2. painos
ISBN 978-952-00-2572-4 (nid.), ISBN 978-952-00-2573-1 (PDF)
- 21 Vårdetik på ålderns höst (2008) (Endast on-line.)
ISBN 978-952-00-2668-4 (PDF)
- 22 Old age and ethics of care (2008)
ISBN 978-952-00-2669-1 (pb), ISBN 978-952-00-2670-7 (PDF)
- 23 Miten käy maan hiljaisten (2008) (Vain verkossa)
ISBN 978-952-00-2728-5 (PDF)
- 24 Terveydenhuollon työvoiman liikkuvuus, vaihtuvuus ja eettinen vastuu (2008)
ISBN 978-852-00-2737-7 (nid.), ISBN 978-952-00-2738-4 (PDF)
- 25 Mielenterveysetiikka - sinulla ja minulla on moraalinen vastuu (2009)
ISBN 978-952-00-2903-6 (nid.), ISBN 978-952-00-2904-3 (PDF)
- 26 Mental hälsa och etik. Du och jag har ett moraliskt ansvar (2010)
ISBN 978-952-00-3016-2 (nid.), ISBN 978-952-00-3017-9 (PDF)
- 27 Mental health ethics. You and I have a moral responsibility (2010)
ISBN 978-952-00-3018-6 (nid.), ISBN 978-952-00-3019-3 (PDF)
- 28 Lähimmäisvastuu Suomessa, ketä kiinnostaa? (2010) (Vain verkossa)
ISBN 978-952-00-3060-5 (PDF)
- 29 Mielenterveys lasten ja nuorten elämässä (2010) (Vain verkossa)
ISBN 978-952-00-3076-6 (PDF)
- 30 Teknologia ja etiikka sosiaali- ja terveysalan hoidossa ja hoivassa (2010)
ISBN 978-952-00-3080-3 (nid.), ISBN 978-952-00-3081-0 (PDF)
- 31 Yhdenvertaisuus sosiaali- ja terveydenhuollossa. Valtakunnallinen sosiaali- ja terveysalan eettinen neuvottelukunta 2006 -2010 (2011) (Vain verkossa)
ISBN 978-952-00-3169-5 (PDF)
- 32 Sosiaali- ja terveysalan eettinen perusta (2011)
ISBN 978-952-00-3194-7 (nid.), 978-952-00-3195-4 (PDF)

33. Den etiska grunden för social- och hälsovården (2011)
ISBN 978-952-00-3196-1 (inh.), ISBN 978-952-00-3197-8 (PDF)
34. Ethical grounds for the social and health care field (2011)
(Only online.)
ISBN 978-952-00-3198-5 (PDF)
35. Etiikan tila sosiaali- ja terveysalalla (2012)
ISBN 978-952-00-3265-4 (nid.), ISBN 978-852-00-3263-0 (PDF)
36. Saattohoito Suomessa vuosina 2001, 2009 ja 2012. Suunnitelmat ja toteutus (2012)
(Vain verkossa)
ISBN 978-952-00-3270-8 (PDF)
37. Aivot ja etiikka. Mikä kannustaa toimimaan eettisesti? (2013)
(Vain verkossa)
ISBN 978-952-00-3278-4 (PDF)

Valtakunnallinen sosiaali- ja terveysalan eettinen neuvottelukunta ETENE
Sosiaali- ja terveysministeriö

Kirkkokatu 14, Helsinki
PI 33, 00023 Valtioneuvosto

Sähköposti: etene@stm.fi

Internet: www.etene.fi